

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ТА ПРАВА

КАФЕДРА ПРАВА

Спеціальність 081 «Право»

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри права

к.ю.н., доцент _____ Опольська Н.М.

«___» _____ 2018 р.

«ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИРОБНИЧО-ГОСПОДАРСЬКОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ТОВАРОВИРОБНИКІВ»

081 – 266м 17.11.2017

Студент – випускник

П.П. Бойко

Керівник дипломної роботи,
к. ю. н., доцент

Т.К. Оверковська

Вінниця – 2018

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ВИРОБНИЧО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ТОВАРОВИРОБНИКІВ	
1.1 Загальна характеристика виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників.....	6
1.2 Правове регулювання спеціалізації сільськогосподарського виробництва.....	17
РОЗДІЛ 2. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГАЛУЗІ РОСЛИННИЦТВА	
2.1 Правові основи захисту сільськогосподарських рослин.....	26
2.2 Правове регулювання насінництва та розсадництва.....	40
РОЗДІЛ 3. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГАЛУЗІ ТВАРИННИЦТВА	
3.1 Законодавче забезпечення використання та охорони сільськогосподарських тварин.....	49
3.2 Правові аспекти виробництва молока та молочних продуктів.....	59
3.3 Правове регулювання виробничо-господарської діяльності у сфері аквакультури.....	70
ВИСНОВКИ	85
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	88

ВСТУП

Актуальність теми. Україна здавна славиться родючими нивами та працьовитими людьми. На початку XXI століття наша держава внаслідок свого геополітичного становища, географічних та кліматичних умов може і повинна стати однією з провідних аграрних держав на європейському та світовому ринках. Євроінтеграційні прагнення України, надання спрощеного доступу на європейські ринки української сільськогосподарської продукції, необхідність забезпечення продовольчої безпеки держави та гарантування конституційного права кожного на достатнє харчування потребують якісного та ефективного правового і законодавчого регулювання відносин у сфері виробництва, переробки та реалізації продовольчої сировини та продуктів харчування [14, с. 3]. Отже, однією із актуальних проблем є гарантування продовольчої безпеки держави, яка потребує принципово нових підходів до правового регулювання виробничо-господарської діяльності аграрних підприємств.

Правову основу регулювання відносин щодо здійснення виробничо-господарської діяльності в аграрному секторі економіки становлять положення Конституції України [19] про те, що кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ст. 42), кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування (ст. 48), а також право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, що гарантується правом вільного доступу до інформації про якість харчових продуктів, а також право на поширення такої інформації (ст. 50) та інші права.

Крім того, Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року, яка схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 року № 806-р [71] стратегічними цілями розвитку аграрного сектору визначає такі як: гарантування безпечної безпеки держави; підвищення конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції, ефективності галузей, забезпечення стабільності ринків; розширення участі України у забезпеченні світового ринку сільськогосподарською продукцією; забезпечення прогнозованості розвитку та довгострокової стійкості аграрного

сектору шляхом розвитку різних форм господарювання тощо. Зазначенні стратегічні цілі розвитку аграрного сектору економіки країни безпосередньо пов'язані із здійсненням виробничого-господарської діяльності виробниками сільськогосподарської продукції та необхідністю її належного правового регулювання.

Таким чином, наведене вище й зумовило актуальність обраної теми магістерської роботи.

Науково-теоретичною базою магістерської роботи є наукові доробки вчених-правознавців у галузі аграрного, господарського, земельного, екологічного права: С.І. Бугери, А.П. Гетьмана, В.М. Єрмоленко, В.І. Курило, Т.О. Коваленко, С.І. Марченко, Т.К. Оверковської, Л.О. Панькової, А.М. Статівка, В.Ю. Уркевича, Ю. Шовкун та інших, а також вчених ВНАУ, зокрема Г.М. Калетніка.

Мета і завдання дослідження. Метою дипломного дослідження є науково-правове обґрунтування особливостей виробничо-господарської діяльності в аграрному секторі економіки України, а також визначення особливостей правового регулювання окремих видів аграрного виробництва

Для досягнення поставленої в роботі мети визначено наступні **завдання**: з'ясувати поняття та особливості правового регулювання виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників, визначити її правові ознаки; проаналізувати та обґрунтувати чинники, що впливають на визначення спеціалізації сільськогосподарського виробництва; визначити особливості правового регулювання галузі рослинництва, правові основи захисту сільськогосподарських рослин; проаналізувати законодавче забезпечення охорони та захисту сільськогосподарських тварин; визначити правові аспекти виробництва молока та молочних продуктів, а також з'ясувати правові питання щодо виробничо-господарської діяльності у сфері аквакультури

Об'єкт дослідження є суспільні відносини, особливості правового регулювання яких зумовлюється специфікою виробничо-господарської діяльності в аграрному секторі.

Предметом дослідження є нормативно-правові акти та інші правові документи, що регламентують порядок здійснення виробничо-господарської діяльності аграрними товаровиробниками, положення правової доктрини, наукові дослідження, що стосуються сфери аграрного виробництва.

Методологічну основу дослідження склали формально-логічний аналіз правових категорій, нормативних та доктринальних дефініцій, окремі загальні та спеціальні методи наукового пізнання правових категорій і явищ, системний аналіз виробничо-господарських аграрних правовідносин, виходячи із взаємозалежності стану системи правового регулювання та стану відносин, що фактично склалися в суспільстві.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання результатів дослідження з метою усунення недоліків правового регулювання виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників, а також підвищення ефективності механізму правового регулювання окремих видів сільськогосподарського виробництва.

РОЗДІЛ 1

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ВИРОБНИЧО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ТОВАРОВИРОБНИКІВ

1.1 Загальна характеристика виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників

Спільне проживання людей неможливо уявити без виробництва різноманітних матеріальних благ для задоволення як особистих, так й суспільних потреб. Від початку існування суспільства людина повинна була працювати, щоб забезпечити себе продуктами харчування, одягом, засобами безпеки тощо.

Світові тенденції зростання населення планети в контексті глобалізації інтеграційних процесів сталого розвитку людства висувають перед Україною як аграрною державою завдання стати провідним виробником сільськогосподарської продукції. Важливого значення при цьому набувають якість і безпечність продуктів харчування. Виконати таке завдання можливо лише шляхом підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва [2, с. 11].

При визначення поняття виробничо-господарська діяльність аграрних товаровиробників необхідно враховувати законодавчу регламентацію господарської діяльності. Так, відповідно до ст. 3 Господарського кодексу України [8] під господарською діяльністю розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

При цьому господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є підприємництвом, а суб'єкти підприємництва – підприємцями. Господарська діяльність може здійснюватися і без мети одержання прибутку, тобто

некомерційна господарська діяльність. Зазначене законодавче положення розповсюджується також й на сферу господарської діяльності товаровиробників сільськогосподарської продукції. Безумовно, основна маса товарного виробництва сільськогосподарської продукції припадає на суб'єктів аграрного підприємництва. Проте в той же час у сільському господарстві є такі суб'єкти, які займаються господарською діяльністю, але не мають на меті одержання прибутку і не є суб'єктами підприємницької діяльності. Наприклад, особисті селянські господарства.

Поняття господарської діяльності містять також й інші законодавчі акти. Так, Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [56] визначає, що господарська діяльність являє собою будь-яку діяльність, в тому числі підприємницьку, пов'язану з виробництвом і обміном матеріальних та нематеріальних благ, що виступають у формі товару (ст. 1).

У відповідності до чинного законодавства сферу господарських відносин становлять виробничо-господарські, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини.

З точки зору поняття та правового регулювання виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників, яка має за мету виробництво товарної маси сільськогосподарської продукції, необхідно звернути увагу саме на виробничо-господарські відносини, що являють собою майнові та інші відносини, які виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності, тобто у сфері безпосереднього виробництва продукції рослинного і тваринного походження.

Для здійснення виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників та її правового регулювання важливе значення посідають принципи підприємницької діяльності, що визначені ст. 44 Господарського кодексу України, а саме:

- 1) вільного вибору підприємцем видів підприємницької діяльності;
- 2) самостійного формування підприємцем програми діяльності, вибору постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення

матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону;

3) вільного найму підприємцем працівників;

4) комерційного розрахунку та власного комерційного ризику;

5) вільного розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом та інші.

Україна знаходиться під впливом процесів глобалізації економіки і є її активним учасником, визначивши, в якості магістрального, курс держави на інтеграцію в Європейське співтовариство та трансатлантичні структури. У світі Україну позиціонують у перспективі, як потужного експортера аграрної продукції та сировини [15, с. 8-9]. У зв'язку з цим, метою розвитку аграрного сектору економіки є створення організаційно-економічних умов з метою ефективного розвитку аграрного сектору шляхом забезпечення єдності економічних, соціальних та екологічних інтересів суспільства для стабільного забезпечення населення якісною, безпечною, доступною вітчизняною сільськогосподарською продукцією та промисловості сільськогосподарською сировиною.

Таким чином, передбачені законодавством принципи розвитку аграрного сектору у сфері організації аграрного виробництва, також можна розглядати як принципи здійснення виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників.

Отже, принципами розвитку аграрного сектору у сфері організації аграрного виробництва є: збалансованість його розвитку за економічними, соціальними та екологічними критеріями; створення умов для формування заінтересованого в довгостроковому ефективному господарюванні відповідального користувача (власника) землі; розвиток різних форм господарювання за умови пріоритетності формування господарств, що мають велику соціально-економічну роль для сільських громад [71].

Спеціальні принципи виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників, на нашу думку, будуть залежати від спеціалізації виробництва того чи іншого виду сільськогосподарської продукції та базуватися на положеннях відповідного законодавства, регулюючого окремі види сільськогосподарської діяльності.

Варто зазначити, що виробничо-господарська діяльність аграрних товаровиробників має певні ознаки та особливості, які трансформуються з урахуванням специфіки і особливостей сільськогосподарського виробництва. Зокрема, специфіка виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників обумовлюється такими факторами як: особливостями сільськогосподарського виробництва; залежність товарного виробництва від природно-кліматичних умов; участь у виробничому процесі сільськогосподарських тварин та птахів; використання в якості основного засобу виробництва земельних ділянок сільськогосподарського призначення тощо.

Однією із характерних особливостей виробничо-господарської діяльності є наявність суб'єктів, що її здійснюють. За загальними правилами такими суб'єктами виступають суб'єкти господарювання. Відповідно до положень ст. 55 Господарського кодексу України [8] суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

Виробничо-господарська діяльність в аграрній сфері суспільного виробництва здійснюється сільськогосподарськими товаровиробниками. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» [63] сільськогосподарський товаровиробник – це юридична незалежно від організаційно-правової форми, яка займається виробництвом

сільськогосподарської продукції та/або розведенням, вирощуванням та виловом водних біоресурсів у внутрішніх водоймах та її переробкою на власних чи орендованих потужностях, у тому числі з власно виробленої сировини на давальницьких умовах, та здійснює операції з її постачання.

Проте дане законодавче визначення, на нашу думку, визначаючи в якості товаровиробника лише юридичну особу, звужує коло аграрних товаровиробників, оскільки товаровиробником може бути також і фізична особа – підприємець, у тому числі й у сфері аграрного товарного виробництва.

Такими виробниками виступають фермерські господарства, сільськогосподарські виробничі кооперативи, державні сільськогосподарські підприємства, господарські товариства, приватні підприємства, фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності тощо. В юридичній літературі пропонується суб'єктів господарської діяльності в АПК поділити на дві великі групи: а) юридичні та фізичні особи, для яких сільськогосподарське виробництво є основним видом діяльності; б) юридичні та фізичні особи, для яких сільськогосподарське виробництво є другорядним або допоміжним видом діяльності. При цьому у сільському господарстві як критерій визначення основного виду діяльності використовується обсяг сільськогосподарського виробництва в загальному обсязі виробництва продукції [14, с. 7].

В юридичній літературі можна зустріти й інші критерії класифікації сільськогосподарських товаровиробників. Так, на думку науковців, сільськогосподарські товаровиробники відіграють важливу роль в будь-якій державі, оскільки виконують одну з головних соціальних функцій – забезпечення продовольчої безпеки населення. Всіх суб'єктів сільськогосподарської діяльності можна поділити за різними критеріями: за юридичним статусом, за формою власності, за метою діяльності, за предметом діяльності, за місцем заснування господарської діяльності, за кількістю працівників та обсягом валового доходу тощо. Крім того, сільськогосподарських товаровиробників розмежовують за організаційно-правовою формою [73, с. 192].

Отже, суб'єктом виробничо-господарської діяльності можуть бути фізичні та юридичні особи, що мають відповідну виробничо-господарську правосуб'єктність, яка визначається на підставі положень чинного законодавства України та регламентується статутом виробника сільськогосподарської продукції, мають відокремлене майно та несуть відповідальність за своїми господарськими зобов'язаннями.

Правове регулювання виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників здійснюється на підставі правових норм як загальних, так і спеціальних нормативно-правових актів, а також внутрішньогосподарських локальних нормативних актів. Суб'єкти виробничо-господарської діяльності здійснюють її на основі статуту, в якому визначаються предмет діяльності, напрями діяльності, цілі та спеціалізація того чи іншого виду виробництва сільськогосподарської продукції. Так, сільськогосподарське підприємство самостійно визначає напрями сільськогосподарського виробництва, його структуру і обсяг, самостійно розпоряджається виробленою продукцією та доходами, здійснює будь-яку діяльність, що не суперечить законодавству України. Воно має право кооперуватися з промисловими підприємствами та установами під час перероблення сільськогосподарської продукції, виготовлення промислових та інших товарів, розширення сфери соціально-культурного, комунально-побутового обслуговування сільського населення, підготовки й перепідготовки кадрів [3, с. 167]. Звідси одними із пріоритетних напрямків державної аграрної політики слід вважати створення рівних умов для функціонування різних організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі економіки, що сприятиме гармонізації інтересів власників та найманих працівників, а також розроблення і запровадження програм комплексного розвитку сільських територій, удосконалення державної підтримки підприємництва та розвитку конкурентоспроможного аграрного виробництва.

Також сільськогосподарські виробничі кооперативи провадять господарську діяльність, основною метою якої є отримання прибутку, та

реалізують свою продукцію за цінами, що встановлюються самостійно на договірних засадах з покупцем, і є суб'єктами підприємницької діяльності (ст. 13 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» [70]). Закон України «Про господарські товариства» [40] встановлює, що товариства можуть займатися будь-якою підприємницькою діяльністю, яка не суперечить законодавству України, набувати майнових та особистих немайнових прав, вступати в зобов'язання (ст. 1).

Отже, виробничо-господарською діяльністю аграрних товаровиробників слід вважати діяльність в аграрній сфері економіки, яка спрямована на виробництво, переробку та реалізацію сільськогосподарської продукції та/або обслуговування сільськогосподарської діяльності.

Характерною рисою виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників є виробництво особливого виду продукції, а саме – сільськогосподарської продукції. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» [41] сільськогосподарська продукція являє собою товари, визначені у групах 1-24 УКТ ЗЕД згідно із Законом України «Про Митний тариф України», якщо при цьому такі товари (продукція) вирощуються, відгодовуються, виловлюються, збираються, виготовляються, виробляються, переробляються безпосередньо виробником цих товарів (продукції), а також продукти обробки та переробки цих товарів (продукції), якщо вони були придбані або вироблені на власних або орендованих потужностях (площах). До сільськогосподарської продукції (товарів) також належать відходи, отримані при виробництві сільськогосподарської продукції (товарів), визначених у групах 1-24 УКТ ЗЕД згідно із Законом України «Про Митний тариф України», а саме: органічні добрива (гній, перегній, пташиний послід, а також полова, бадилля тощо), суміші органічних та мінеральних добрив, у яких частка органічних добрив становить більше 50 відсотків від загальної ваги таких сумішей, а також усе біологічне паливо та енергія, отримані від загальної ваги таких сумішей, а також усе біологічне паливо та енергія, отримані при переробці та утилізації

сільськогосподарської продукції (товарів) та їх відходів (біогаз, біодизель, етанол, тверде біопаливо, у виробництві якого була використана сільськогосподарська продукція (її відходи) в розмірі більше 50 відсотків від усієї використаної продукції, електрична енергія, пар, гаряча вода тощо).

Таким чином, особливістю аграрного виробництва є те, що воно пов'язано з біологічними процесами вирощування продукції, яка може споживатися як в сирому, так і переробленому вигляді, а також використовуватися на нехарчові цілі. Тобто, в аграрному виробництві одночасно діють економічні та біологічні закони.

В якості однієї із характерних рис та особливостей виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників слід зазначити її залежність від природно-кліматичних умов. Відтак для даного виду діяльності є характерним підвищений ризик. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» [63] катастрофічні ризики у сільському господарстві являють собою надзвичайні ситуації техногенного і природного характеру, велика сукупність або масштаби проявів стихійних сил природи (посуха, град, морози, повені тощо) і діяльності людини у процесі створення матеріальних благ, що завдають збитки у значних розмірах.

Таким чином, специфіка виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників обумовлюється певними факторами, як правило об'єктивного характеру, зокрема: залежністю виробництва від природно-кліматичних умов (температура повітря, кількість опадів, розподіл опадів тощо), сезонності, використання у виробничому процесі живих організмів, якості ґрунтів, особливостями самого сільськогосподарського виробництва тощо.

Крім цього, виробничо-господарська діяльність в аграрному виробництві нерозривно пов'язана із природокористуванням. Забезпечення ефективного природокористування у сфері сільськогосподарського виробництва зумовлює наявність системи організаційно-правових засобів.

На думку фахівців, організаційно-правове забезпечення ефективного використання земель та інших природних ресурсів в аграрному виробництві – це сукупність організаційно-правових засобів, що забезпечують продуктивне, ощадливе, економне, екологічно безпечне використання земель та інших природних ресурсів, їх постійне відтворення і захист від погіршення якості у процесі сільськогосподарського виробництва. При цьому юридичною базою правового забезпечення такого ощадливого використання земель і природних ресурсів є чинне законодавство [1, с. 273].

Отже, особливість аграрної господарської діяльності полягає в тому, що сільськогосподарське виробництво ґрунтується на використанні землі як основного засобу виробництва. Наслідком цього є наявність спеціальних форм організації і ведення виробництва в аграрному секторі економіки, а також особливого правового регулювання господарської діяльності. У цій сфері з урахуванням: біологічного циклу в сільськогосподарській діяльності; особливостей контролю за власністю на землю та інші природні об'єкти; державного регулювання умов, в яких функціонує аграрний сектор економіки; особливостей економічної конкурентоспроможності сільського господарства; особливостей функціонування ринку товарної сільськогосподарської продукції; вагомого соціально-політичного й культурного значення розвитку селянства [3, с. 168].

Основним показником ефективності виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників виступає рентабельність, що являє собою показник, який характеризує співвідношення між прибутками та затратами.

Коефіцієнт рентабельності – це система показників, які характеризують здатність підприємства створювати необхідний прибуток у процесі своєї господарської діяльності. Залежно від мети діяльності аграрного підприємства розрізняють: 1) рентабельність продукції – характеризує вигідність виробництва продукції, яка випускається або реалізується підприємством; цей показник використовується при внутрішньогосподарських аналітичних розрахунках, при контролі прибутковості, при впровадженні нових видів

продукції; 2) загальний рівень рентабельності (виробництва) – показник, що характеризує прибутковість підприємства щодо всіх ресурсів, які є в розпорядженні підприємства. Такий рівень рентабельності показує, скільки прибутку припадає на 1 гривню вкладеного капіталу; 3) рентабельність виробничих фондів, що є рентабельністю виробництва [2, с. 285]. Отже, як вбачається, рентабельність виступає важливою характерною рисою виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників.

Забезпечення належного рівні сільськогосподарської продукції є першорядним обов'язком кожного аграрного товаровиробника. Залежно від якості цієї продукції визначається попит на неї споживачів, реалізація і одержання прибутку, наступне її виробництво, спроможність бути конкурентоздатною на ринку як внутрішньому, так і зовнішньому. Харчові продукти повинні бути також безпечними, придатними до споживання, правильно маркованими та відповідати санітарним заходам та технічним регламентам.

Безпечним вважається харчовий продукт, який не справляє шкідливого впливу на здоров'я людини та є придатним для споживання (ст. 1 п. 7 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [62]).

Саме тому Законом України «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції» [38] встановлено обов'язок власника продукції вилучати з обігу неякісну та небезпечну продукцію, забезпечувати належні безпечні для здоров'я людини та довкілля умови переробки, утилізації або знищення вилученої з обігу неякісної та небезпечної продукції; вести облік надходження, а також переробки, утилізації або знищення вилученої з обігу продукції тощо.

У зв'язку з цим під час виробництва харчових продуктів в Україні забороняється:

- 1) використання харчових добавок, які не зареєстровані в Україні відповідно до вимог законодавства;

2) використання ароматизаторів, не зареєстрованих відповідно до вимог законодавства;

3) використання допоміжних матеріалів для переробки та матеріалів, що контактують з харчовими продуктами, якщо вони не зареєстровані відповідно до вимог законодавства (ст. 32 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів»).

Слід зазначити, що показники якості сільськогосподарської продукції знаходяться у безпосередньому взаємозв'язку із показниками якісного стану земель сільськогосподарського призначення. Зокрема, відомо, що на показники якості продукції рослинництва впливають такі фактори як ґрунтово-кліматичні умови вирощування культур, їх сортові та біологічні особливості, використання засобів хімізації, раціональність застосування добрив. В цілому від загальної культури землеробства залежить кінцева якість продукції не тільки рослинництва, а й тваринництва. Так, недостатній кількісний рівень каротину в зеленій масі викликає нестачу вітаміну А в молоці корів, що відповідно призводить до неповноцінності цього продукту харчування при споживанні людиною. Особливо важливим з точки зору кінцевої якості сільськогосподарської продукції є раціональне використання добрив. Зокрема, порушення технології використання азотних добрив може призвести до надлишку нітратів у продукції рослинництва [5, с. 112].

Отже, викладене вище та положення чинного законодавства України надають можливість виділити ознаки, які характерні для виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників, а саме:

1) є різновидом господарсько-підприємницької діяльності в аграрному секторі суспільного виробництва та має на меті виробництво товарної маси сільськогосподарської продукції;

2) виробничо-господарська діяльність в аграрному секторі економіки здійснюється спеціальними суб'єктами, тобто сільськогосподарськими товаровиробниками;

3) правове регулювання виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників здійснюється на підставі правових норм як загальних, так і спеціальних нормативно-правових актів;

4) виробничо-господарська діяльність аграрних товаровиробників пов'язана з біологічними процесами вирощування продукції, яка може споживатися як в сирому так і переробленому вигляді, а також використовуватися на нехарчові цілі;

5) залежність виробництва від природно-кліматичних умов;

6) виробничо-господарська діяльність аграрних товаровиробників пов'язана із природокористуванням, в першу чергу – земель сільськогосподарського призначення;

7) основним показником ефективності виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників виступає рентабельність;

8) необхідність забезпечення належного рівні сільськогосподарської продукції.

1.2 Правове регулювання спеціалізації сільськогосподарського виробництва

Сільське господарство України характеризується наявністю великого виробництва на промисловій основі, чітко вираженого зонального його розміщення, розвинутою внутрішньорайонною та галузевою спеціалізацією. Зокрема, Поліська зона спеціалізується на виробництві картоплі, льону, продукції м'ясного скотарства. У степових районах України найбільше розвинуте виробництво цукрових буряків, зерна, продукції скотарства та свинарства, в степовій зоні виробляється основний обсяг плодів і винограду, продукції вівчарства, значна кількість зерна, продукції свинарства і скотарства, у приміській зоні – великий обсяг овочів, молока для промислових центрів [1, с. 342]. Відтак виробничо-господарська діяльність аграрних товаровиробників має чітко виражений зональний характер і розвинуту галузеву спеціалізацію.

На думку науковців, спеціалізація в сільському господарстві – це форма (процес) суспільного поділу праці, що дістає вияв у територіальному розміщенні та розчленуванні галузі на окремі види виробництва сільськогосподарської продукції і сировини [1, с. 342]. Отже, спеціалізація в АПК ґрунтується на тому, що кожний товаровиробник використовує свої ресурси для виробництва тих видів продукції, які найбільшою мірою відповідають конкретним природним та досягнутим економічним умовам і попиту ринку [14, с. 14].

Спеціалізацію виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників можна розглядати як один із важливих способів підвищення ефективності аграрного виробництва. Це, насамперед, пов'язано з тим, що за допомогою спеціалізації товаровиробники можуть впроваджувати досягнення науково-технічного прогресу, новітні технології виробництва сільськогосподарської продукції, раціонально використовувати агрокліматичні умови, матеріально-технічні та трудові ресурси тощо.

Правове регулювання спеціалізації аграрного виробництва здійснюється за допомогою правових норм як загальних, так і спеціальних законів та підзаконних актів.

Принцип спеціалізації виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників ґрунтується на положеннях чинного законодавства. На думку науковців, при виборі спеціалізації необхідно враховувати низку природних та економічних чинників: ґрунтово-кліматичні, біологічні особливості рослин та тварин; раціональне використання земельних угідь; розвиток та розміщення промисловості, шляхів сполучень та транспортних засобів; можливість здійснення виробництва у великих обсягах із застосуванням сучасних засобів механізації; наявність і використання трудових ресурсів у сільському господарстві; виробничий напрям господарства, що склався історично, із врахуванням виробничих фондів та кадрів з їх досвідом роботи і професійними навиками; відстань від місця виробництва до місця споживання продукції;

фактичні затрати на виробництво одиниці продукції і закупівельні ціни на неї тощо [14, с. 14].

Структурна перебудова аграрного сектору економіки та необхідність забезпечення його ефективного функціонування потребують подальшого розвитку й удосконалення спеціалізації і кооперації, наповнення їх новим економічним і соціальним змістом з метою зміцнення конкурентних позицій товаровиробників на ринку, а взаємовідносини між ними мають відповідати умовам господарювання, гарантувати правову та економічну рівність учасникам кооперування, конкурентоспроможність спільного виробництва і відповідальність за його результатами [2, с. 287].

Зауважимо, що спеціалізація виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників виходить із основних, додаткових та допоміжних галузей аграрного виробництва. Так, основними галузями в сільському господарстві, що впливають на спеціалізацію аграрних товаровиробників, є рослинництво і тваринництво.

Проте поряд із розвитком основних напрямків своєї діяльності сільськогосподарські підприємства мають право здійснювати промислову переробку своєї продукції – як самостійно, так і у співпраці з іншими підприємствами. Для більш ефективного й раціонального використання трудових ресурсів та місцевих джерел сировини, підвищення своєї прибутковості вони можуть створювати й розвивати підсобні господарства, а також різні промисли; вступати в договірні відносини з будь-якими суб'єктами підприємництва. Така діяльність є допоміжною, оскільки основною, статутною діяльністю є виробництво продуктів харчування рослинного й тваринного походження [3, с. 169].

Також залежно від об'єкта спеціалізації розрізняють територіальну спеціалізацію, спеціалізацію аграрних підприємств та внутрішньогосподарську спеціалізацію.

Для територіальної спеціалізації є характерним переважне виробництво того чи іншого виду продукції на певній території. У зв'язку з цим розрізняють зональну, мікрозональну, обласну і районну територіальні спеціалізації.

Так, зональна спеціалізація характеризує виробничий напрям зони, і в Україні вона переважно вже склалася – Полісся, Лісостеп, північний і центральний Степ, південний Степ, передгірні і гірські райони Карпат, передгірні і гірські райони Криму. Мікрозональна спеціалізація притаманна відносно невеликим ареалам у межах відповідних зон, де вирощуються певні культури, що не мають значного поширення в Україні. Сформувалися, наприклад, мікрозони вирощування хмелю, південних конопель. Обласна і районна спеціалізація вказує, виробництво яких саме видів продукції є основним, переважаючим на цих територіях. Вона формується під впливом зональної й мікрозональної спеціалізації. Визначальним тут є географічне розташування згаданих адміністративних одиниць [2, с. 288].

Одним із проявів спеціалізації є створення спеціалізованого аграрного підприємства, яке спеціалізується на виробництві однорідної продукції. При цьому для відповідного виду такої продукції існують найсприятливіші природно-економічні умови. Найшвидше даний вид спеціалізації у сфері сільськогосподарського виробництва почав розвиватися у 80-х роках минулого століття.

Так, розрізняли три типи спеціалізованих господарств. До першого належали глибокоспеціалізовані господарства з однією основною галуззю, від якої одержують 60-70 відсотків денних надходжень, та з трьома-чотирма додатковими галузями. Такими, наприклад, були господарства з відгодівлі свиней, великої рогатої худоби, птахівницькі, виноградарські, рисівницькі, хмільницькі тощо. Другий тип – це спеціалізовані господарства з двома основними галузями (зазвичай рослинницькою і тваринницькою), кожна з яких забезпечує не менше 30 відсотків денних надходжень, та з трьома - п'ятьма додатковими галузями. Це, приміром, тваринницько-буряківничі, овочево-молочні, садівницько-молочні, молочно-картоплярські та інші господарства. До

третього типу належать господарства комбінованої спеціалізації з трьома основними галузями, кожна з яких забезпечує не менш як 20 відсотків денних надходжень, та з трьома-чотирма додатковими. Такими є тваринницько-зерново-буряківничі, овоче-молочно-картоплярські, тваринницько-льонарсько-картоплярські господарства [1, с. 343-344].

Проте спеціалізація сільськогосподарських підприємств у подальші роки не поглиблювалась через недосконалість адміністративно побудованих організаційно-економічних відносин між підприємствами, відсутність ринкових важелів і матеріальної заінтересованості господарств та їх працівників у результатах своєї праці. Більше того, в 90-ті роки поглиблення економічної кризи і диспаритету цін, особливо на продукцію тваринництва, призвело до того, що багато з них відмовилися від орієнтації на прискорений розвиток головних галузей і, по суті, знову стали розвиватися як багатогалузеві. Під час реорганізації КСП у підприємства, що функціонують на засадах приватної власності, проблема спеціалізації з об'єктивних причин не набула актуальності – нові підприємства створювалися, за рідкісним виключенням, як багатогалузеві [2, с. 289].

Внутрішньогосподарська спеціалізація аграрних підприємств являє собою подальший розвиток спеціалізації підприємства шляхом відокремлення виробництва окремих видів продукції або його технологічних стадій на окремих внутрішньогосподарських підрозділах, таких як: бригада, ферма, ланка, лабораторія тощо.

На думку науковців, значення внутрішньогосподарської спеціалізації полягає в тому, що вона дозволяє врахувати існуючі в межах багатьох підприємств відмінності в умовах господарювання, а також підвищити концентрацію виробництва навіть тоді, коли певна галузь не є тут провідною, переважаючою. Завдяки цьому підвищується ефективність виробництва. Особлива необхідність у розвитку внутрішньогосподарської спеціалізації проявляється у великих за розмірами підприємствах, а також у тих господарствах, які розвиваються нині як багатогалузеві [2, с. 289].

Крім цього, за технологічним принципом виробництва сільськогосподарської продукції розрізняють галузеву і внутрішньогалузеву спеціалізацію. Галузева – це така спеціалізація, за якої певна галузь функціонує в підприємстві за принципом закінченого циклу виробництва. Тобто, більшість сільськогосподарських культур через свої біологічні особливості вирощуються від посіву до одержання готової продукції на одній і тій самій земельній ділянці. При цьому в процесі такого вирощування підприємство виконує всі технологічні операції, оскільки їх неможливо розподілити за іншими господарствами або їх підрозділами у вигляді самостійного виробництва [2, с. 290]. Звідси можна зробити висновок, що даний різновид спеціалізації саме є характерним для галузі рослинництва.

Внутрішньогалузева спеціалізація являє собою відокремленість виробництва в межах однієї галузі. Зокрема, розрізняють якісно багаторівневу і постадійну спеціалізацію.

Багаторівнева спеціалізація здійснюється з метою забезпечення якісного стану функціонування тієї чи іншої галузі. Так, у зерновій галузі виділяються три або чотири якісно відмінних рівні виробництва зерна з повним технологічним циклом. Перший з них – виведення нових сортів і гібридів зернових культур – здійснюється науково-дослідними інститутами і селекційними станціями; другий – виробництво насіння еліти і першої репродукції – елітно-насінницькими господарствами; третій – виробництво сортового насіння другої репродукції – в спеціалізованих підрозділах аграрних підприємств; четвертий рівень – виробництво товарного зерна [2, с. 290].

Що стосується постадійної спеціалізації, то, на думку науковців, вона характерна переважно для тваринництва та являє собою виділення у самостійні виробництва окремих стадій технологічного циклу галузі. Зокрема, у скотарстві в самостійні виробництва можуть виділятися такі стадії, як виробництво молока, вирощування та відгодівля молодняка великої рогатої худоби тощо [2, с. 290-291].

Варто зазначити, що визначаючи напрями виробничо-господарської діяльності та її спеціалізацію, аграрні товаровиробники зобов'язані звертати особливу увагу на забезпечення біологічної безпеки та безпечність харчових продуктів рослинного і тваринного походження.

Концепція біологічної безпеки була розроблена в основному в рамках Картахенського протоколу з біологічної безпеки. Саме усвідомлюючи швидке поширення сучасної біотехнології, а також зростаючу стурбованість громадськості щодо її потенційної шкідливої дії на біологічне різноманіття, а також враховуючи ризики для здоров'я людини і був прийнятий Картахенський протокол про біобезпеку до Конвенції ООН про біологічне різноманіття, до якого приєдналася Україна у 2002 році. Як зазначено в тексті протоколу, метою його прийняття є сприяння забезпеченню належного рівня захисту в галузі безпечної передачі, обробки і використання живих змінених організмів, отриманих в результаті використання сучасної біотехнології, які можуть мати несприятливий вплив на збереження і стале використання біологічного різноманіття, з урахуванням також ризиків для здоров'я людини та з приділенням особливої уваги транскордонному переміщенню [6, с. 92].

В якості основного програмного документу, який визначає цілі і стратегії розвитку правовідносин у сфері екологічної безпеки, в тому числі й біологічної як чинника якості сільськогосподарської продукції, є Закон України « Основні засади (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 року» [28], в якому передбачено, що основною метою екологічної політики в сфері біобезпеки є забезпечення безпечного провадження генетично-інженерної діяльності та використання генетично модифікованих організмів і запобігання несанкціонованому та неконтрольованому їх поширенню в Україні шляхом запобігання екологічним, економічним, соціальним та іншим ризикам, пов'язаним з використанням генетично модифікованих організмів і провадження генетично-інженерної діяльності, а також процесам, що становлять загрозу національним інтересам.

На думку науковців, вимоги щодо забезпечення біологічної безпеки ґрунтуються на спеціальному міжнародно-правовому принципі, закріпленому в ст. 15 Декларації Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку, а саме принципі перестороги або обережності, який повинен використовуватися державами з наявними у них можливостями. При цьому принцип обережності має вирішальне значення в світлі того факту, що контроль над виробництвом все більше переходить до рук приватних підприємців, яких, як правило, більше цікавлять питання розвитку та комерціалізації їхньої продукції, ніж оцінка можливості негативних наслідків. Суспільна стурбованість зростає, коли аналіз ризику проводиться державними органами на основі інформації, прямо чи опосередковано наданої сторонами, зацікавленими у використанні ГМО [6, с. 93]. Таким чином, необхідним є запровадження на підприємствах агропромислового комплексу загальнообов'язкової системи управління якістю продукції та контролю під час виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції з метою оцінки, аналізу та ідентифікації якості, що є важливим для безпечності продуктів харчування та сировини рослинного і тваринного походження.

Саме тому з метою оптимізації роботи контрольно-інспекційних органів у сфері виробництва сільськогосподарської продукції створено Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів [61], яка є центральним органом виконавчої влади, входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі.

В юридичній літературі визначаються характерні особливості нормативно-правових актів, які регулюють виробничо-господарську діяльність аграрних товаровиробників. Такі особливості полягають у наступному:

- 1) збереження рекомендаційної правотворчості, зумовленої залежністю сільськогосподарського виробництва від природно-кліматичних умов, зональними особливостями ведення сільськогосподарського виробництва та підвищеним виробничим ризиком;

2) переважання в нормативно-правових актах публічно-правових методів правового регулювання відносин у сфері сільськогосподарського виробництва, що зумовлено як цільовою спрямованістю господарської діяльності в АПК, так і використанням як основного засобу виробництва землі та інших природних ресурсів;

3) зростання ролі норм процедурного характеру, які визначають порядок ліцензування певних видів господарської діяльності в сільському господарстві, порядок проведення атестації виробників сільськогосподарської продукції, порядок проходження конкурсного відбору на виконання окремих державних програм та поставки продукції для державних потреб тощо;

4) наявність великої кількості норм технічного характеру, які стосуються технології вирощування сільськогосподарських культур (удосконалення землекористування, оптимізації структури посівних площ, освоєння науково-обґрунтованих сівозмін та інше), а також процесу виробництва продукції тваринництва, рибного та лісового господарства (державні стандарти та технічні умови) тощо [14, с. 20-21].

Отже, правові норми, що регулюють суспільні відносини у сфері аграрного виробництва та спеціалізації виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників, закріплені в нормативно-правових актах різного рівні та мають різну якісно виражену специфіку, яка обумовлюється особливостями сільськогосподарського виробництва.

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГАЛУЗІ РОСЛИННИЦТВА

2.1 Правові основи захисту сільськогосподарських рослин

Рослинництвом є галузь сільськогосподарського виробництва, яка ґрунтується на вирощуванні культурних сільськогосподарських рослин з метою одержання продуктів харчування і сировини для переробної промисловості. Крім цього, рослинництво поділяється на підгалузі, основними з яких є: зернове господарство, цукробуряківництво, картоплярство, льонарство, овочівництво, плодівництво, кормовиробництво та інші [2, с. 311].

Прибутковість аграрного виробництва в галузі рослинництва, урожайність сільськогосподарських культур значною мірою залежать від своєчасного вжиття відповідних заходів, що спрямовані на захист сільськогосподарських культур від шкідників, бур'янів, хвороб, надмірної хімізації аграрного виробництва. Проте застосування таких заходів повинно здійснюватися з одночасним дотримання спеціальних умов, спрямованих на забезпечення виробництва безпечної для життя і здоров'я споживачів сільськогосподарської продукції.

Враховуючи той факт, що розповсюдження шкідників і хвороб може мати міжнародний характер, України бере участь у міжнародних угодах з захисту рослин. Вона є учасницею Міжнародної конвенції про захист рослин (Рим, 1951 рік), яка визначає заходи міжнародної спільноти з боротьби з шкідниками і хворобами рослин, а також встановлює зразок фітосанітарного свідоцтва. Міжнародною організацією, яка працює над питаннями захисту рослин є ФАО (Організація об'єднаних націй з продовольства і сільського господарства) [3, с. 361].

Варто зазначити, що визнаючи необхідність міжнародного співтовариства у сфері боротьби із шкідниками рослин і рослинних продуктів та запобігання їх міжнародному поширенню й особливо їхньому введенню до складу рослинного

та тваринного світу, а також з метою забезпечення спільних та ефективних дій, спрямованих на запобігання поширенню шкідників в рослинах і рослинних продуктах та сприяння вжиттю відповідних заходів боротьби з ними, 31 січня 2006 року Україна приєдналась до Міжнародної конвенції про захист рослин. У межах Європейського регіону діє Конвенція про заснування Європейської і Середземноморської організації захисту рослин в редакції 1955 року, до якої також приєдналася й Україна.

Правове регулювання захисту сільськогосподарських рослин здійснюється на підставі чинного законодавства, визначальним серед якого є Закон України «Про захист рослин» [54], що визначає загальні положення захисту рослин в Україні. Відповідно до статті 1 Закону захист рослин являє собою комплекс заходів, спрямованих на зменшення втрат урожаю та запобігання погіршенню стану рослин сільськогосподарського та іншого призначення, багаторічних і лісових насаджень, дерев, чагарників, рослинності закритого ґрунту, продукції рослинного походження через шкідників, хвороби і бур'яни.

Шкідники рослин – це види тварин (комахи, кліщі, мікроорганізми), здатні заподіяти шкоду рослинам, чагарникам, деревам, продукції рослинного походження. До шкідників рослин належать, наприклад, колорадський жук, довгоносик, сарана, картопляна міль, східна плодожерка, миші та інші гризуни. Хворобами рослин визнаються відхилення від їх нормального стану і розвитку, які полягають у порушенні основних функцій всієї рослини або її частини (порушення нормального обміну речовин під впливом фітопатогенів (віруси, бактерії, гриби) або несприятливих умов середовища, наприклад, надлишку чи нестачі води, порушення температурного режиму).

В науковій літературі зазначається, що посівам сільськогосподарських культур, плодово-ягідним, лісовим та лісопарковим насадженням, продукції рослинництва завдають шкоду понад 400 видів шкідників, рослини уражують 200 збудників небезпечних хвороб, а поля засмічують близько 300 видів бур'янів. Всі вони мають свої біологічні особливості життєвого циклу, а для

боротьби з ними застосовуються, поряд з комплексом агротехнічних та організаційних заходів, понад 300 видів хімічних і біологічних засобів захисту рослин [2, с. 331].

Таким чином, змістом захисту рослин є комплекс заходів, які можуть бути різного характеру, в тому числі й правового.

Слід зазначити, що в юридичній літературі характер захисту сільськогосподарських культур відзначається як комплексний та інтегрований, що складається із застосування організаційно-господарських, агротехнічних, селекційних, фізичних, хімічних, біологічних та інших методів.

Зокрема, до організаційно-господарських методів належить своєчасне забезпечення матеріальними і трудовими ресурсами у їх оптимальному співвідношенні. Агрохімічні методи включають дотримання схеми сівозмін, технологічних вимог тощо, що дозволяє випереджати або заглушувати розвиток шкідливих організмів. Селекційні методи дають змогу одержати рослини, стійкі проти певних шкідливих організмів. Фізичні методи спрямовані на фізичне знищення шкідників шляхом їх ручного збирання, вилолювання бур'янів тощо. Зазначені методи є досить обмеженими через вплив на одного зі шкідливих організмів або високі затрати ручної праці. Тому найприйнятнішими нині все ж є засоби боротьби проти шкідливих організмів, які містять токсичні речовини. Біологічний метод захисту рослин передбачає використання живих організмів або продуктів їх життєдіяльності для запобігання чи зменшення збитків, яких завдають шкідливі організми, та створення сприятливих умов для діяльності корисних видів [2, с. 331-332].

Захист рослин здійснюється на підставі відповідних принципів. Так, у відповідності до ст. 3 Закону України «Про захист рослин» основними принципами державної політики у сфері захисту рослин є наступні: 1) формування єдиної державної політики у сфері захисту рослин; 2) здійснення державного контролю за захистом рослин; 3) визначення доцільності здійснення заходів щодо захисту рослин; 4) пріоритетність застосування інтегрованих та інших екологічно безпечних заходів щодо захисту рослин; 5)

гарантування безпеки здоров'я людини та охорони довкілля при здійсненні заходів щодо захисту рослин.

Також на законодавчому рівні встановлюються основні вимоги щодо захисту рослин (ст. 4 закону України «Про захист рослин»). Основними вимогами щодо захисту рослин є:

1) додержання технології вирощування рослин сільськогосподарського призначення;

2) екологічне та економічне обґрунтування доцільності захисту рослин від шкідливих організмів;

3) обов'язковість здійснення заходів щодо захисту рослин підприємствами, установами, організаціями усіх форм власності та громадянами, діяльність яких пов'язана з користуванням землею, лісом, водними об'єктами, вирощуванням рослин сільськогосподарського призначення, а також реалізацією, переробкою, зберіганням і використанням рослин та продукції рослинного походження;

4) суворе додержання регламентів зберігання, транспортування, торгівлі та застосування засобів захисту рослин;

5) збереження корисної флори і фауни;

6) недопущення пошкодження рослин, погіршення їх стану та забруднення продукції рослинного походження і довкілля засобами захисту рослин.

На законодавчому рівні визначаються права та обов'язки суб'єктів правовідносин щодо захисту рослин. Зокрема, ст. 18 Закону України «Про захист рослин» визначає права підприємств, установ, організацій усіх форм власності та організаційно-правових форм господарювання, а також громадян у сфері захисту рослин:

1) отримувати в установленому порядку повну та достовірну інформацію про появу, поширення, розвиток шкідливих організмів та їх шкодочинність;

2) брати участь у розробці та обговоренні проектів цільових програм захисту рослин, вносити пропозиції з цих питань до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері захисту рослин;

3) на відшкодування збитків, завданих їм внаслідок порушення законодавства про захист рослин.

В той же час підприємства, установи, організації всіх форм власності та громадяни у сфері захисту рослин зобов'язані:

1) проводити систематичне обстеження угідь, посівів, насаджень, продукції рослинного походження, сховищ тощо і в разі виявлення поширення шкідливих організмів інформувати про це центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері захисту рослин, тобто Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів [61];

2) додержуватись технологій вирощування рослин сільськогосподарського та іншого призначення;

3) допускати до робіт, пов'язаних із транспортуванням, зберіганням, застосуванням засобів захисту рослин, їх торгівлею, лише осіб, які пройшли спеціальну підготовку та мають на те відповідне посвідчення і допуск;

4) своєчасно проводити комплекс профілактичних і винищувальних заходів щодо боротьби з шкідниками, хворобами і бур'янами;

5) виконувати регламенти зберігання, транспортування та застосування засобів захисту рослин;

6) використовувати відповідну техніку, обладнання та засоби громадської і особистої безпеки;

7) відшкодовувати підприємствам, установам, організаціям усіх форм власності та громадянам завданні їм збитки;

8) сприяти державним фіто санітарним інспекторам у виконанні покладених на них обов'язків (ст. 18 Закону України «Про захист рослин»).

Проте зазначений перелік прав та обов'язків підприємств, установ, організацій усіх форм власності та громадян у сфері захисту рослин не є

вичерпним. Законодавством можуть бути встановлені й інші права та обов'язки суб'єктів у сфері захисту рослин.

Закон України «Про захист рослин» для боротьби із шкідниками, хворобами рослин і бур'янами передбачає можливість впровадження особливого режиму захисту рослин. У відповідності до законодавства особливий режим захисту рослин являє собою особливий правовий режим діяльності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, спрямований на локалізацію і ліквідацію особливо небезпечних шкідників і хвороб у межах населеного пункту, району, області, кількох областей .

Відповідно до ст. 14 Закону України «Про захист рослин» у разі масового розвитку і поширення особливо небезпечних шкідливих організмів головні державні фітосанітарні інспектори (або їх заступники) упродовж однієї доби після виявлення масового поширення зазначених організмів вносять подання про запровадження особливого режиму захисту рослин до відповідного органу місцевого самоврядування, місцевого органу виконавчої влади або Кабінету Міністрів України. Територія особливого режиму захисту рослин встановлюється у межах населеного пункту, району, області відповідним органом місцевого самоврядування чи місцевим органом виконавчої влади, а у межах кількох областей – Кабінетом Міністрів України. При цьому, орган, який прийняв рішення про запровадження або зняття особливого режиму захисту рослин, негайно повідомляє про це підприємства, установи та організації, розташовані на відповідній території, і громадян, що на ній проживають.

У відповідності до вимог Закону України «Про захист рослин» на території з особливим режимом захисту рослин здійснюються наступні заходи: знешкодження особливо небезпечних шкідливих організмів; залучення та використання державних ресурсів (наукових, матеріальних тощо), а також ресурсів підприємств, установ, організацій усіх форм власності та громадян для локалізації і ліквідації особливо небезпечних шкідливих організмів з попереднім відшкодуванням їм понесених ними витрат та інші заходи.

Серед особливих заходів захисту сільськогосподарських рослин слід зазначити карантин рослин. Правове регулювання карантину рослин здійснюється на підставі положень Закону України «Про карантин рослин» [58], який визначає правові, організаційні та фінансово-економічні основи карантину рослин, повноваження органів державної влади, їх посадових осіб, права і обов'язки юридичних та фізичних осіб, спрямовані на запобігання занесенню та поширенню відсутніх на території України шкідливих організмів, і становить частину законодавства України щодо захисту життя та здоров'я рослин.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про карантин рослин» рослинами визначаються рослини та їх частини, у тому числі насіння частини живих рослин, фрукти, овочі, бульби, бульбоцибулини, цибулини, кореневища, зрізані квіти, гілля з пагонами і листям, зрізані дерева, культури рослинних тканин, крім тих, до яких застосовується метод заморожування або термообробки.

Карантином визнається утримання об'єктів регулювання у визначених місцях для проведення їх моніторингу або подальшого інспектування, фітосанітарної експертизи та/або обробки (ст. 1 Закону України «Про карантин рослин»).

Об'єктами регулювання є будь-яка рослина, продукт рослинного походження, місце зберігання, упаковка, засоби перевезення, контейнери, ґрунти та будь-які інші організми, об'єкти або матеріали, здатні переносити чи поширювати регульовані шкідливі організми. При цьому перелік об'єктів регулювання затверджується постановою Кабінету Міністрів України. Зокрема, постановою Кабінету Міністрів України «Про деякі питання реалізації Закону України «Про карантин рослин» [42] визначається такий перелік, у відповідності до міжнародних стандартів, інструкцій та рекомендацій.

У разі виявлення карантинних організмів на території України запроваджується карантинний режим як особливий правовий режим, що передбачає систему фіто санітарних заходів, які здійснюються у карантинній зоні з метою локалізації та ліквідації карантинних організмів. Карантинним є

вид шкідливого організму, який у разі занесення або обмеженого поширення на території України може завдати значної шкоди рослинам і рослинним продуктам. При цьому фіто санітарними є будь-які заходи, включаючи усі нормативно-правові вимоги, фіто санітарні правила та процедури, що є обов'язковими для виконання органами державної влади та особами [11, с. 335].

Таким чином, карантин рослин є органічною складовою захисту рослин і запобігає проникненню на територію України шкідників рослин із-за кордону.

Закон України «Про карантин рослин» у ст. 12 визначає права та обов'язки осіб щодо карантину рослин. Зокрема:

1) особи, які здійснюють господарську діяльність, пов'язану із виробництвом, переробкою, зберіганням транспортуванням і торгівлею рослинами та рослинними продуктами, мають право одержувати від Державної служби України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів [31] інформацію про фітосанітарний стан на відповідній території;

2) особам, яким завдано шкоду внаслідок запровадження карантинного режиму або у зв'язку з проведенням робіт щодо ліквідації карантинних організмів, збитки відшкодовуються відповідно до закону;

3) особи, майно яких використовувалося з метою запобігання поширенню і ліквідації карантинних організмів, мають право на відшкодування завданих їм збитків відповідно до закону та у порядку і розмірах, що мають бути встановлені Кабінетом Міністрів України.

В той же час особи, які здійснюють господарську діяльність, пов'язану з виробництвом, переробкою, зберіганням, транспортуванням, торгівлею рослинами і рослинними продуктами, у відповідності до ст. 12 Закону України «Про карантин рослин» зобов'язані:

1) виконувати фітосанітарні правила та здійснювати фітосанітарні заходи;

2) виконувати розпорядження Державної служби України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів щодо проведення відповідних карантинних заходів;

- 3) зареєструватися у відповідній інспекції з карантину рослин;
- 4) подавати на вимогу спеціалістів Державної служби України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів відомості про об'єкти регулювання;
- 5) здійснювати систематичний моніторинг земельних угідь, які належать їм на правах власності або користування, а також потужностей (об'єктів), на яких здійснюється виробництво та/або обіг рослин, продуктів рослинного походження з метою виявлення регульованих шкідливих організмів;
- 6) надавати державним фітосанітарним інспекторам безперешкодний доступ до об'єктів регулювання на будь-якій стадії виробництва, переробки чи обігу для проведення інспектування, перевірки документації та відбору зразків від об'єктів регулювання для визначення їх фітосанітарного стану;
- 7) сприяти проведенню карантинних заходів у карантинних та прилеглих до них зонах у разі виявлення карантинних організмів;
- 8) зберігати усі фітосанітарні сертифікати, карантинні сертифікати та карантинні дозволи протягом одного року, починаючи з дня видачі.

Варто зазначити, що особи, господарська діяльність яких пов'язана із обігом об'єктів регулювання у карантинній та регульованій зонах, а також з виробництвом насінневого та садивного матеріалу, здійснення біологічного контролю з використанням біологічних контрольних організмів, здійснюють господарську діяльність з виробництва та маркування дерев'яного пакувального матеріалу або здійснюють зберігання та переробку зерна, підлягають державній реєстрації. Проведення такої реєстрації покладається на Державну службу України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів. Реєстрація проводиться на підставі результатів перевірки об'єктів регулювання державними інспекторами у відповідності до Порядку реєстрації осіб, які здійснюють господарську діяльність, пов'язану з виробництвом та обігом об'єктів регулювання, яке наказом затверджено Міністерства аграрної політики та продовольства України [51].

З метою забезпечення фітосанітарної безпеки на території України на захисту сільськогосподарських культур, рослини або продукти рослинного походження та інші об'єкти регулювання, які заражені карантинними організмами та які неможливо знезаразити або направити на технічну переробку, підлягають знищенню у відповідності до порядку, встановленому Законом України «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції» [38].

Таким чином, основними завданнями карантину рослин слід вважати наступні:

- 1) охорона території країни від занесення або самостійного проникнення із-за кордону або з карантинної зони карантинних об'єктів;
- 2) своєчасне виявлення, локалізація і ліквідація карантинних об'єктів, а також запобігання їх проникненню в регіони країни, де вони відсутні;
- 3) здійснення державного контролю за дотриманням особливого карантинного режиму і проведення заходів з карантину рослин при вирощуванні, заготівлі, вивезенні, ввезенні, перевезенні, переробці, реалізації та використанні під карантинних матеріалів і об'єктів.

Також певні правові аспекти щодо захисту сільськогосподарських рослин від токсичних речовин вміщують положення Закону України «Про пестициди та агрохімікати» [65], надмірне та нерегульоване використання яких може привести до забруднення земель, становити безпеку для здоров'я людини та навколишнього природного середовища.

Відповідно до ст. 1 Закону «Про пестициди і агрохімікати» пестициди – це токсичні речовини, їх сполуки або суміші речовин хімічного чи біологічного походження, призначені для знищення, регуляції та припинення розвитку шкідливих організмів, внаслідок діяльності яких вражаються рослини, тварини, люди і завдається шкода матеріальним цінностям, а також гризунів, бур'янів, деревної, чагарникової рослинності, засмічуючи видів риби. В свою чергу агрохімікати – це органічні, мінеральні і бактеріальні добрива, хімічні меліоранти, регулятори росту рослин тв. Інші речовини, що застосовуються для

підвищення родючості ґрунтів, урожайності сільськогосподарських культур і поліпшення якості рослинницької продукції.

Проте надмірне та несанкціоноване використання останніх становить загрозу як для продукції рослинництва, так й для життя і здоров'я людей. Звідси на законодавчому рівні закріплюється принцип пріоритетності збереження здоров'я людини та охорони довкілля по відношенню до економічного ефекту від застосування пестицидів та агрохімікатів.

Саме тому з метою забезпечення якості та безпечності продукції рослинництва законодавством встановлюється, що пестициди і агрохімікати вітчизняного, а також іноземного виробництва, що завозяться для використання на територію України, повинні відповідати таким вимогам: а) висока біологічна ефективність щодо цільового призначення; б) безпечність для здоров'я людини та навколишнього природного середовища за умови дотримання регламентів їх застосування; в) відповідність державним стандартам, санітарним нормам та іншим нормативним документам (ст. 4 Закону України «Про пестициди та агрохімікати»).

Крім зазначено, також важливими умовами застосування пестицидів і агрохімікатів та охорони сільськогосподарських культур є вимога Закону України «Про пестициди та агрохімікати» про те, що виробництво, реалізація та застосування пестицидів і агрохімікатів можливе лише після їх випробувань та державної реєстрації.

Державні випробування пестицидів і агрохімікатів вітчизняного та іноземного виробництва проводяться з метою біологічної, токсиколого-гігієнічної та екологічної оцінки і розроблення регламентів їх застосування (ст. 5 Закону України «Про пестициди та агрохімікати»).

Відповідно до ст. 6 Закону України «Про пестициди та агрохімікати» державні випробування проводяться у два етапи: польові і виробничі. Метою польових випробувань є встановлення або підтвердження біологічної ефективності нових пестицидів і агрохімікатів порівняно з тими, що застосовуються, розроблення тимчасових регламентів їх застосування та

поглиблене вивчення препаратних форм. В свою чергу, виробничі випробування проводяться з метою підтвердження біологічної ефективності пестицидів і агрохімікатів у різних зонах України, уточнення та обґрунтування регламентів і способи їх застосування, санітарно-гігієнічних і екологічних нормативів, розроблення та модифікації методик визначення залишкових кількостей цих пестицидів і агрохімікатів та їх небезпечних метаболітів.

З метою захисту сільськогосподарських рослин на законодавчому рівні забороняється ввезення на митну територію України, виробництво, реалізація, застосування та рекламування пестицидів і агрохімікатів до їх державної реєстрації (ч. 2 ст. 4 Закону України «Про пестициди та агрохімікати»). Таким чином, державну реєстрацію пестицидів і агрохімікатів можна розглядати в якості дозвільної функції регулювання заходів щодо захисту сільськогосподарських рослин.

На думку науковців, реалізація дозвільної функції у зазначеній сфері суспільних відносин спрямована на забезпечення, в якості умови, необхідної для використання природних ресурсів або поводження з окремими речовинами, виконання сільськогосподарськими товаровиробниками ряду заходів, спрямованих на не погіршення стану навколишнього середовища та збереження здоров'я людей [18, с. 11].

Згідно зі ст. 7 Закону України «Про пестициди та агрохімікати» державна реєстрація пестицидів і агрохімікатів здійснюється Міністерством екології та природних ресурсів України шляхом їх занесення до державного реєстру пестицидів і агрохімікатів, на платній основі, на підставі позитивних результатів випробувань та матеріалів досліджень відповідно до Порядку проведення державних випробувань, державної реєстрації та перереєстрації, видання переліків пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 4 березня 1996 року № 295 [33].

При застосуванні пестицидів і агрохімікатів здійснюється комплекс заходів відповідно до регламентів, встановлених для певної ґрунтово-

кліматичної зони, з урахуванням попереднього агрохімічного обстеження ґрунтів, даних агрохімічного паспорта земельної ділянки (поля) і стану посівів, діагностики мінерального живлення рослин, прогнозу розвитку шкідників і хвороб. При цьому сільськогосподарська сировина повинна відповідати санітарним вимогам щодо максимальних меж залишків (максимально допустимий рівень залишків) пестицидів і агрохімікатів[14, с. 41].

Також на законодавчому рівні забороняється для виготовлення харчових продуктів використовувати продовольчу сировину, яка оброблялась не дозволеними до використання пестицидами та агрохімікатами чи дозволеними до використання, якщо їх вміст у сировині перевищує встановлені гранично допустимі рівні [27, с. 72].

Вагомим правовим чинником захисту сільськогосподарських рослин слід вважати встановлення юридичної відповідальності за порушення законодавства про захист рослин. Так, згідно зі ст. 21 Закону України «Про захист рослин» [54] порушення законодавства про захист рослин тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність згідно із законом. Зокрема, відповідальність за порушення законодавства про захист рослин несуть особи, які винні у: поширенні шкідливих організмів внаслідок порушення технології вирощування або зберігання рослин сільськогосподарського та іншого призначення; поширенні шкідливих організмів внаслідок несвоєчасного проведення комплексу профілактичних і винищувальних заходів щодо боротьби зі шкідниками, хворобами і бур'янами; екологічно необґрунтованому здійсненні захисту рослин; недотриманні вимог нормативно-правових актів з питань захисту рослин, що призвело або може призвести до пошкодження, погіршення стану рослин та якості продукції рослинного походження, а також забруднення довкілля; ввезенні на територію України, реалізації та застосуванні засобів захисту рослин, речовин і сировини для їх виготовлення, що не пройшли державних випробувань і реєстрації, а також у торгівлі засобами захисту рослин, термін придатності яких закінчився; ухиленні від пред'явлення або

непред'явленні засобів захисту рослин, сільськогосподарської продукції та сировини рослинного походження для проведення їх огляду; порушення регламентів зберігання, транспортування, застосування та торгівлі засобами захисту рослин та інші.

Наприклад, у ст. 247 Кримінального кодексу України [20] передбачена кримінальна відповідальність за порушення правил, установлених для боротьби зі шкідниками і хворобами рослин, та інших вимог законодавства про захист рослин, що спричинило тяжкі наслідки. Порушенням законодавства про захист рослин потрібно визнавати також порушення правил боротьби з бур'янами, зокрема шляхом використання гербіцидів, якщо це потягло тяжкі наслідки.

В юридичній практиці зазначається, що склад злочину, передбачений ст. 247 Кримінального кодексу України, є матеріальним. Злочин визначається закінченим з моменту спричинення тяжких наслідків. Вирішуючи питання про те, чи є заподіяні наслідки тяжкими, у кожному конкретному випадку потрібно враховувати, зокрема, площу територій, на які поширилась епіфітотія, шкоду, заподіяну людині, рослинному і тваринному світові або сільськогосподарському виробництву, час, на який земельні площі виведено із ладу, вартість заходів, здійснюваних для подолання спричинених негативних наслідків (наприклад, вартість знезараження, переробки або знищення під карантинних матеріалів та об'єктів) [23, с. 659].

Порушення вимог законодавства про захист рослин, що не спричинило тяжких наслідків, тягне адміністративну відповідальність, зокрема, відповідно до ст. ст.83, 83-1, 105 та інші Кодексу України про адміністративні правопорушення [17].

Отже, правові основи захисту сільськогосподарських рослин охоплюють сукупність правових норм та заходів, що регулюють суспільні відносини з метою підтримання фітосанітарного правопорядку в Україні і спрямовані на захист сільськогосподарських рослин від шкідників, хвороб і бур'янів, а також від надмірної хімізації аграрного виробництва.

2.2 Правове регулювання насінництва та розсадництва

Результативність виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників значною мірою залежить від ефективності селекційної діяльності та насінництва. Це обумовлюється тим, що нові сорти сільськогосподарських рослин дозволяють отримувати більш високі врожаї сільськогосподарських культур, підвищувати якість сільськогосподарської продукції, а також благотворно впливати на стан здоров'я людей.

Перша наукова аграрна установа – Дослідне поле – з'явилася в Полтавській губернії завдяки Полтавському товариству сільського господарства. Воно з легкої руки землевласників князів Лева та Сергія Кочубеїв функціонувало у 1865-1917 роках і прагнуло побудувати таку систему господарювання, яка забезпечила б доходи у пореформений, після скасування кріпосного права період. Як тоді писали, для «онаучування» всіх охочих займатися сільським господарством проводили з'їзди, повітові ярмаркові сільгоспвиставки. Товариство боролось з безробіттям у селі, займалося сівозмінами, поширюючи цінні сільгоспкультури, розробляло методи боротьби із шкідниками цих культур. Переймалося питаннями лісозбереження, створило спеціальну організацію, яка заліснювала піски, боролася з ярами. Було створено школу садівництва й городництва, насінневе бюро, видано короткий каталог кормових, городніх і квіткових культур [10, с. 6].

В Україні селекційно-насінницьку роботу було розгорнуто на початку ХХ століття. У 1909-1912 роках створено Харківську, Дніпропетровську, Одеську та інші дослідні станції, що плідно працювали в галузі селекції та насінництва. Це зумовлювалося тим, що поміщицькі й селянські господарства все більше цікавилися сортом як засобом підвищення рівня виробництва сільськогосподарської продукції та отримання прибутків. Наприкінці ХХ століття система насінництва в Україні функціонувала як потужна спеціалізована наукоємна галузь сільськогосподарського виробництва. У 90-х роках вирощуванням насіння високих репродукцій займалися понад 200

дослідних та учбових господарств, близько 1, 5 тисяч спеціалізованих господарств з виробництва насіння зернових та зернобобових культур, 1,2 тисячі – насіння гібридів кукурудзи, біля 1 тисячі – багаторічних трав. Щорічно в Україні виробляється понад 5 млн. тонн насіння майже 1000 сортів та гібридів більш як 120 сільськогосподарських культур. Нові перспективні сорти та гібриди з року в рік займають біля 7,0 млн. га або майже половину зернового клину [14, с. 45; 22, с. 9-11].

Правове регулювання насінництва та розсадництва здійснюється в Україні на підставі законів та підзаконних нормативно-правових актів, зокрема: Закон України «Про насіння і садивний матеріал» [60], Закону України «Про захист рослин» [54], Закону України «Про карантин рослин» [58], Закону України «Про охорону прав на сорти рослин» [64] та інші.

На думку науковців, насінництво та розсадництво є напрямками виробничо-господарської діяльності суб'єктів аграрного підприємництва та мають низку характерних ознак: а) особливе правове становище суб'єктів насінництва та розсадництва, виражене у їх статусі як сільськогосподарських товаровиробників, їх особливих правах та обов'язках як суб'єктів насінництва та розсадництва та у специфічній державній підтримці; б) особливий правовий режим об'єктів насінництва та розсадництва (насіння та садивного матеріалу), зокрема наявність спеціальних вимог щодо визнання насіння, введення його в обіг, імпорту та експорту; в) насінництво та розсадництво є системою, тобто комплексом взаємопов'язаних організаційних, наукових і агротехнічних заходів, спрямованих на забезпечення виробництва, реалізації та використання насіння і садивного матеріалу сільськогосподарських, лісових, декоративних та лікарських рослин; г) система насінництва та розсадництва складається з ланок доказового, базового і сертифікованого насінництва та розсадництва, державного резервного насінневого фонду та фондів колекційних маточних насаджень багаторічних рослин [14, с. 46-47].

Суб'єктами насінництва та розсадництва можуть бути як юридичні, так і фізичні особи, які у відповідності до законодавства повинні мати певний

правовий статус. Так, відповідно до статей 12 та 12-1 Закону України «Про насіння і садивний матеріал» фізичні особи – підприємці та юридичні особи мають право на виробництво насіння та/або садивного матеріалу за умови додержання майнових прав інтелектуальної власності на сорти рослин. Фізичні особи – підприємці та юридичні особи мають право на виробництво насіння й садивного матеріалу для його реалізації за умови їх включення до Державного реєстру суб'єктів насінництва та розсадництва. Якщо фізичні особи – підприємці та юридичні особи не включені до вказаного реєстру, то вони мають право здійснювати реалізацію насіння й садивного матеріалу лише за умови наявності сертифікатів на насіння та/або садивний матеріал та додержання майнових прав інтелектуальної власності на сорти рослин.

Отже, основною правовою підставою здійснення діяльності щодо насінництва та розсадництва слід вважати включення до Державного реєстру суб'єктів насінництва та розсадництва, а за умов відсутності зазначеного документу – лише за умови наявності сертифікатів та додержання майнових прав інтелектуальної власності на сорти рослин.

Відповідно до законодавства Державний реєстр суб'єктів насінництва та розсадництва являє собою перелік суб'єктів насінництва та розсадництва, які виробляють насіння та/або садивний матеріал для реалізації відповідно до вимог Закону України «Про насіння і садивний матеріал» [60]. Так, для включення до Реєстру суб'єктів насінництва та розсадництва фізична особа – підприємець або юридична особа подає заяву до Міністерства аграрної політики та продовольства України, в якій, крім відомостей про таку особу зазначається: а) наявність у штатному розписі спеціаліста відповідної кваліфікації для організації насінництва та/або розсадництва або наявність відповідної кваліфікації для організації насінництва та/або розсадництва безпосередньо у фізичної особи – підприємця; б) наявність матеріально-технічної бази, необхідної для провадження господарської діяльності у сфері насінництва та/або розсадництва; в) ботанічний таксон, назва сорту, категорія (генерація) та кількість (обсяг) насіння, садивного матеріалу, включеного до

виробничої програми; г) номер та дата видачі документа, на підставі якого фізичною особою – підприємцем або юридичною особою набуто право на використання сорту [13, с. 18]. При цьому підзаконні нормативні правові акти не можуть встановлювати додаткові вимоги для включення до Реєстру суб'єктів насінництва та розсадництва.

Таким чином, Державний реєстр суб'єктів насінництва та розсадництва ведеться з метою обліку суб'єктів підприємницької діяльності, які мають право виробляти та реалізовувати насіння та садивний матеріал, та з метою здійснення контролю за дотриманням вимог законодавства у сфері насінництва та розсадництва.

Відповідальність за достовірність поданих даних для реєстрації несе сам заявник. Але законодавством дозволено Міністерству аграрної політики та продовольства України [32] перевіряти відомості, подані заявником, та подавати запити на відповідну інформацію до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також мати доступ до даних державних реєстрів.

Рішення про включення юридичної особи або фізичної особи – підприємця до Державного реєстру суб'єктів насінництва та розсадництва або про відмову у включенні до цього реєстру приймається Міністерством аграрної політики та продовольства України протягом 10 календарних днів з дня надходження заяви. Якщо протягом строку розгляду заяви Міністерство аграрної політики та продовольства України не прийме рішення про включення або мотивовану відмову у включенні до Державного реєстру суб'єктів насінництва та розсадництва, фізична особа – підприємець або юридична особа має право на виробництво насіння і садивного матеріалу для їх реалізації без включення до даного реєстру з останнього дня строку розгляду заяви, передбаченого Законом України «Про насіння і садивний матеріал».

Варто зазначити, що реєстр суб'єктів насінництва та розсадництва містить такі відомості: найменування/прізвище, ім'я та по-батькові суб'єкта насінництва та розсадництва, його місцезнаходження/місце проживання;

ботанічний таксон, назву сорту, який він виробляє; категорія (генерація) та кількість (обсяг) насіння, садивного матеріалу, включеного до виробничої програми; номер та дата видачі документа, на підставі якого фізичною особою – підприємцем або юридичною особою набуто право на використання сорту. Оновлення інформації Реєстру суб'єктів насінництва та розсадництва здійснюється протягом трьох робочих днів після прийняття рішення, що має наслідком зміни відомостей, які містяться в даному реєстрі [13, с. 18].

Законом України «Про насіння і садивний матеріал» встановлюється перелік виключних підстав для відмови у включенні до Державного реєстру суб'єктів насінництва та розсадництва. Зокрема, такими підставами є: 1) невідповідність поданих документів вимогам законодавства про насінництво та розсадництво; 2) виявлення в поданих документах недостовірної інформації.

Крім цього, у відповідності до положень Закону України «Про насіння і садивний матеріал» Міністерство аграрної політики та продовольства України має право прийняти рішення про виключення суб'єкта насінництва та розсадництва з Державного реєстру суб'єктів насінництва та розсадництва з наступних підстав:

1) подання суб'єктом насінництва та розсадництва заяви про виключення з Реєстру суб'єктів насінництва та розсадництва;

2) неподання суб'єктом насінництва та розсадництва оновлених відомостей про ботанічний таксон, назву сорту, категорію (генерацію) та кількість (обсяг) насіння, садивного матеріалу, включеного до його виробничої програми, або номера та дати видачі документа, на підставі якого ним було набуто право на використання сорту;

3) систематичне грубе порушення законодавства у сфері насінництва та розсадництва;

4) припинення юридичної особи чи підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця.

Після проведення реєстрації в Державному реєстрі суб'єктів насінництва та розсадництва юридичні особи та фізичні особи – підприємці набувають

спеціальну правосуб'єктність, яка складається із спеціальних прав та обов'язків. Так, згідно зі ст. 13 Закону України «Про насіння і садивний матеріал» [60] суб'єкти насінництва та розсадництва мають право:

1) на перевагу при розташуванні насінневих посівів сортів рослин (клонів, ліній, гібридів першого покоління) перехреснозапильних культур перед іншими товаровиробниками;

2) вимагати відшкодування завданих збитків від перехресного запилення посівів перехреснозапильних культур іншим сортом внаслідок порушення їхнього права на перевагу при розташуванні насінневих посівів;

3) звертатися до відповідних органів виконавчої влади або до суду в разі порушення прав;

4) брати участь у виконанні державних цільових програм щодо виробництва насіння й садивного матеріалу;

5) брати участь у формуванні державного резервного насінневого фонду.

Але при цьому суб'єкти насінництва та розсадництва зобов'язані:

1) додержуватися майнових прав інтелектуальної власності на сорти рослин при виробництві та реалізації насіння й садивного матеріалу;

2) додержуватися технологічних і методичних вимог у сфері насінництва та розсадництва щодо збереження сортових якостей, біологічних й урожайних властивостей сорту та посівних якостей насіння й садивного матеріалу;

3) гарантувати відповідність насіння і садивного матеріалу, що підлягає реалізації, сортовим і посівним (товарним) якостям, зазначеним у сертифікатах на насіння і садивний матеріал;

4) зберігати дублікати проб насіння і садивного матеріалу (відповідно до біологічної здатності) упродовж строку дії сертифікатів на насіння або садивний матеріал;

5) вести щодо кожного сорту насінницьку документацію за встановленими формами й зберігати її протягом трьох років;

б) додержуватися встановленого законодавством у сфері насінництва та розсадництва порядку пакування, маркування, транспортування та зберігання насіння і садивного матеріалу;

7) відшкодувати матеріальні збитки споживачу в разі реалізації йому некондиційного насіння чи садивного матеріалу;

8) здійснювати внутрішньогосподарський контроль за виробництвом та обігом насіння і садивного матеріалу;

9) у разі створення базових маточних насаджень формувати їх вихідним садивним матеріалом багаторічних рослин, отриманих від базових розсадників (ст. 13 Закону України «Про насіння та садивний матеріал»).

Посадові особи суб'єкта насінництва та розсадництва в разі проведення заходів державного контролю у сфері насінництва та розсадництва зобов'язані сприяти посадовим особам, які здійснюють державний контроль у сфері насінництва та розсадництва, у виконанні їхніх повноважень.

Крім цього, суб'єкти насінництва та розсадництва можуть мати інші права та обов'язки, визначені законодавством.

Суб'єкт насінництва та розсадництва позбавляється права займатися виробництвом, реалізацією та використанням насіння й садивного матеріалу шляхом виключення з Реєстру суб'єктів насінництва та розсадництва в разі систематичного грубого порушення ним законодавства в сфері насінництва та розсадництва [13, с. 18].

Також, особи, які винні в порушенні законодавства про насінництво та розсадництво, несуть цивільно-правову, господарсько-правову, адміністративну та кримінальну відповідальність згідно із законодавством. При цьому притягнення винних осіб до юридичної відповідальності та накладення санкцій примусового характеру, не звільняє винних осіб від відшкодування заподіяних збитків внаслідок порушення законодавства України про насінництво та розсадництво.

Зокрема, відповідно до ст. 104-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення [17] встановлюється адміністративна відповідальність у

вигляді накладення штрафу на винну особу за виробництво, заготівлю, пакування, маркування, затарювання, зберігання насіння, садивного матеріалу з метою продажу без додержання методичних і технологічних вимог або реалізація їх без документів про якість, а так само інше введення в обіг насіння, садивного матеріалу з порушенням встановленого порядку. Адміністративна відповідальність настає за такі винні і протиправні порушення законодавства, вчинені умисно або з необережності у сфері насінництва та розсадництва, що за ступенем своєї небезпеки не потребують кримінального переслідування.

Порядок притягнення до адміністративної відповідальності та застосування санкцій до осіб, які винні у порушенні порядку ведення насінництва та розсадництва, визначається положеннями Кодексу адміністративного судочинства України [16].

Крім цього, результативність галузі рослинництва нерозривно пов'язана із забезпеченням раціонального використання та охорони земель сільськогосподарського призначення. Звідси сільськогосподарське землекористування слід вважати особливим видом природокористування. Це обумовлюється тим, що забезпечення раціонального використання земель сільськогосподарського призначення та якість управління земельними ресурсами впливає на результати праці значної частини населення країни та на ефективність аграрної галузі, яка використовує землю як основний засіб виробництва [25, с. 73].

Також, на нашу думку, належне правове регулювання насінництва та розсадництва слід розглядати як важливу складову забезпечення продовольчої безпеки держави. Якзначається в юридичній літературі, аналіз нормативних приписів свідчить, що у нормах чинного законодавства, що регулюють відносини з виробництва рослинницької продукції нашої держави, закріплені такі ознаки продовольчої безпеки України: фізична доступність для населення продуктів харчування та забезпечення продовольчої незалежності держави. Потребують закріплення такі ознаки, як відповідність продуктів харчування критеріям якості та безпечності для життя і здоров'я населення; запобігання

настанню продовольчої залежності держави; запобігання та подолання надзвичайних продовольчих ситуацій [21, с. 72].

Отже, однією із актуальних проблем сьогодення є гарантування продовольчої безпеки держави, яка потребує принципово нових підходів до реформування аграрного сектору економіки України. Саме тому впровадження відновлювальних процесів в аграрній сфері, забезпечення виробництва високоякісних та екологічно безпечних продуктів харчування та сировини рослинного походження, а відтак перетворення аграрного сектору на високоефективний, конкурентоспроможний на внутрішньому та зовнішньому ринках сектор економіки України не може відбуватися без ефективного та раціонального використання земель у сільському господарстві [25, с. 76].

Таким чином, правове регулювання насінництва та розсадництва має на меті регулювання суспільних відносин, що пов'язані з використанням насіння і садивного матеріалу, забезпеченням його належної якості, підтриманням чистоти сорту, створення умов для розвитку вітчизняної системи насінництва.

РОЗДІЛ 3

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГАЛУЗІ ТВАРИННИЦТВА

3.1 Законодавче забезпечення використання та охорони сільськогосподарських тварин

Тваринництво є провідною галуззю аграрного виробництва, основним постачальником повноцінного харчового білка й сировини для переробної промисловості.

Тваринництво визначається як галузь сільського господарства, пов'язана з діяльністю по утриманню і розведенню сільськогосподарських тварин для одержання продуктів харчування і сировини для промисловості. Харчові продукти тваринного походження – це продукти, що вживаються людиною в натуральному вигляді чи після відповідної обробки продовольчої сировини тваринного походження, - консерви м'ясні, м'ясо-рослинні та рибні, сири, молоко та молочні продукти, продукти дитячого харчування, маргарин, жири, ковбасні вироби тощо [2, с. 343].

Отже, галузь тваринництва та виробництво сільськогосподарської продукції тваринного походження зумовлює використання сільськогосподарських тварин.

Відповідно до Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» [55] сільськогосподарськими є тварини, що утримуються та розводяться людиною для отримання продуктів і сировини тваринного походження.

На законодавчому рівні встановлюються принципи, на підставі яких здійснюється використання тварин, у тому числі й у сфері аграрного виробництва. Так, згідно зі ст. 4 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» поводження з тваринами у сільському господарстві ґрунтується на таких принципах:

- 1) жорстоке поводження з тваринами є несумісним з вимогами моральності та гуманності, спричиняє моральну шкоду людині;
- 2) забезпечення умов життя тварин, які відповідають їх біологічним, видовим та індивідуальним особливостям;
- 3) право власності та інші речові права на тварин у разі жорстокого поводження з ними можуть бути припинені відповідно до законодавства;
- 4) заборона жорстоких методів умертвіння тварин;
- 5) відповідальність за жорстоке поводження з тваринами;
- 6) використання тварин у сільському господарстві повинно здійснюватися без мети заподіяння шкоди як оточуючим, так й і самим сільськогосподарським тваринам.

При використанні тварин у сфері аграрного виробництва не допускається використання оснащень, інвентарю, що травмують сільськогосподарських тварин; примушування тварин до виконання неприродних для них дій, що призводять до травмування; нанесення побоїв, травм з метою примушування тварин до виконання будь-яких вимог; використання сільськогосподарських тварин в умовах надмірних фізіологічних навантажень тощо (ст. 18 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження»).

Вимоги до використання тварин у сільському господарстві встановлюються у відповідності до законодавства на рівні підзаконних нормативних актів. Так, наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 25 жовтня 2012 року затверджений Порядок використання тварин у сільському господарстві [49]. Згідно із Порядком використання тварин у сільському господарстві умови використання тварин повинні відповідати їх фізіологічним, видовим та індивідуальним особливостям, а також задовольняти їх природні потреби в кормах, воді, сні, рухах, у природній активності та інші потреби. При цьому, також повинні бути забезпечені умови для утримання тварин в приміщеннях або на вигульних майданчиках. Зокрема, освітлення, температура, вологість, циркуляція повітря,

вентиляція, концентрація газів і рівень шуму, мають відповідати фізіологічним і видовим потребам сільськогосподарських тварин.

Крім цього, у технології отримання від тварин продукції (доїння, стрижка, відгодівля тощо) не допускається застосування больових і травмуючих прийомів. При розведенні тварин із застосуванням біотехнологічних і генно-інженерних методів не допускається зміна породи і зовнішнього вигляду тварин, якщо така зміна може призвести до страждань тварин (ст. 21 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження»).

При транспортуванні сільськогосподарських тварин також повинні бути дотриманні певні вимоги. Порядок транспортування сільськогосподарських тварин встановлюється Правилами транспортування тварин [34]. Так, під час завантаження, перевезення і вивантаження тварин забороняється: завдавати ударів тваринам; натискати на особливо чутливі місця на тілі тварин, що може завдати їм болю або страждань; підвішувати тварин за допомогою механічних засобів; піднімати або тягнути тварин за голову, вуха, роги, лапи, хвіст або шкіру; використовувати голки, шипи або інші колючі засоби; перешкоджати пересуванню тварин, яких ведуть до місця завантаження, здійснення ветеринарного оброблення тощо. При транспортуванні тварин повинні задовольнятися їх потреби в їжі та воді, а також має бути забезпечений захист від шкідливого для них зовнішнього впливу (ст. 11 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження»).

Правові засади використання та охорони сільськогосподарських тварин вміщує Закон України «Про ветеринарну медицину» [37].

Особа, яка утримує сільськогосподарську тварину, зобов'язана забезпечити своєчасне надання їй ветеринарної допомоги. У разі виникнення підозри на наявність у тварини захворювання особа, яка її утримує, зобов'язана негайно ізолювати таку тварину і звернутися до ветеринарного лікаря (ст. 10 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження»). Отже, правовий інститут ветеринарної медицини регулює захист сільськогосподарських тварин від хвороб, забезпечення якості та безпеки

продукції тваринництва, а також встановлює вимоги до окремих видів сільськогосподарської діяльності [3, с. 340].

Згідно із Законом України «Про захист населення від інфекційних хвороб» [53] захист населення від інфекційних хвороб, які є спільними для тварин і людей, забезпечується проведенням ветеринарно-санітарних, протиепізоотичних, профілактичних і протиепідемічних заходів під час догляду за тваринами, виробництва, переробки та реалізації продукції тваринництва, дотримання усіма господарюючими суб'єктами вимог ветеринарних, санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил і норм.

Отже, у разі підтвердження небезпечної хвороби сільськогосподарських тварин спеціально уповноваженні органи у сфері ветеринарної медицини або органи місцевої державної влади чи органи місцевої адміністрації визначають кордони інфікованої та буферної зон, а в разі необхідності – й зони спостереження.

Майнові збитки, які завданні фізичним та юридичним особам, внаслідок запровадження карантину тварин або карантинних обмежень, або у зв'язку з проведенням процедур і робіт щодо ліквідації та профілактики карантинних хвороб, відшкодовується за рахунок коштів Державного бюджету України в порядку і розмірах, що передбачені Порядком відшкодування майнової шкоди (збитків), завданої особам внаслідок запровадження карантину (карантинних обмежень) тварин або у зв'язку з проведенням процедур і робіт щодо ліквідації особливо небезпечних (карантинних) хвороб, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2012 року [50].

На виконання вимог п. 9 зазначеної вище постанови Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2012 року № 1003 наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 12 квітня 2017 року № 207 затверджена форма Акту про вилучення сільськогосподарських тварин з метою їх знищення або забою при ліквідації особливо небезпечних (карантинних) хвороб [52]. Наказом була затверджена єдина форма Акту, яка усуває недоліки, що були виявлені під час практичного застосування чинного Порядку відшкодування

майнової шкоди (збитків), завданої особам внаслідок запровадження карантину (карантинних обмежень) тварин або у зв'язку з проведенням процедур і робіт щодо ліквідації особливо небезпечних (карантинних) хвороб.

При цьому, згідно із законодавством, розмір компенсації за знищених тварин визначається органами місцевого самоврядування на основі комісійних актів про вилучення тварин, які склалися у добровільній формі, враховуючи середню ціну на худобу або птицю, що склалася в регіоні.

Таким чином, механізм правового забезпечення використання та охорони сільськогосподарських тварин зумовлює наявність нормативних актів щодо забезпечення дотримання суб'єктами аграрного виробництва ветеринарно-санітарних, профілактичних, санітарно-протиепідемічних та інших вимог, а також проведення попереджувальних заходів у сфері ветеринарно-санітарного та епізоотичного благополуччя сільськогосподарських тварин.

На підставі положень Закону України «Про ветеринарну медицину» [37] здійснюється правове регулювання виробництва кормових добавок та кормів для сільськогосподарських тварин, що має безпосереднє відношення до забезпечення якості сільськогосподарської продукції тваринного походження та забезпечення екологічної безпеки у сфері аграрного виробництва.

Актуальність правового регулювання виробництва кормів обумовлюється тим, що в результаті порушення технологічних режимів захисту рослин відбувається забруднення сільськогосподарської продукції пестицидами, агрохімікатами та іншими забруднювачами. При цьому через корм вказані речовини надходять до продукції галузі тваринництва, а в подальшому до організму людини. Утворюється критичний кругообіг забруднюючих речовин не тільки в межах аграрного виробництва, а й у відкритих біологічних системах та загалом у довкіллі [4, с. 185].

Згідно із Законом України «Про ветеринарну медицину» [37] кормові добавки являють собою субстанції, мікроорганізми, інші ніж кормовий матеріал та премікси, які зазвичай у чистому вигляді не використовуються як корми, а цілеспрямовано додаються до корму чи води з метою поліпшення

характеристик кормів або продуктів тваринного походження, задоволення поживних потреб тварини, зменшення несприятливого відходів тваринництва на навколишнє середовище, вдосконалення виробництва продуктів тваринного походження, підвищення продуктивності або благополуччя тварин шляхом впливу на їх шлункову та кишкову флору або засвоюваність корму. Кормами є продукти тваринного, рослинного, мікробіологічного та хімічного походження, у тому числі готові корми та комбікорми, що використовуються для годівлі тварин самостійно або в суміші, містять поживні речовини у засвоюваній формі і не справляють негативного впливу на здоров'я тварин.

Важливим чинником забезпечення якості кормів, а отже – й якості сільськогосподарської продукції, на нашу думку, слід вважати вимоги щодо проведення державної реєстрації кормових добавок та кормів, що є підставою для їх обігу та використанню в Україні.

Реєстрація кормових добавок, преміксів та готових кормів проводиться у відповідності до порядку встановленому Положенням про державну реєстрація кормових добавок, преміксів та готових кормів, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2007 року № 1349 [45].

Так, забороняється реєстрація (перереєстрація) кормових добавок, преміксів та готових кормів, які:

- 1) завдають шкоди ветеринарно-санітарному та епізоотичному стану в Україні;
- 2) несприятливо впливають на здоров'я людей, тварин та довкілля;
- 3) представлені в такий спосіб, що може водити в оману користувачів/споживачів;
- 4) завдають шкоди споживачеві шляхом погіршення характерних особливостей продуктів тваринного походження або справляють на споживача помилкове враження щодо характерних особливостей продуктів тваринного походження.

Відповідно до ст. 77 Закону України «Про ветеринарну медицину» корми, що вміщують забруднюючі речовини (мікроорганізми та їх частини або хімічні

речовини (пестициди, токсини), залишки ветеринарних препаратів, у тому числі гормонів, антибіотиків або інші речовини, що можуть бути небезпечними для здоров'я тварин та людей) у кількостях, які перевищують максимально допустимі рівні або вмішують заборонені до використання ветеринарні препарати та субстанції, вважаються непридатними, а обіг їх забороняється. При цьому, перелік максимально допустимих рівнів небажаних речовин у кормах та кормовій сировині для сільськогосподарських тварин затверджений наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 19 березня 2012 року № 131 [44].

Правові засади регулювання галузі тваринництва вміщують також положення Закону України «Про ідентифікацію та реєстрацію тварин» [57]. Запровадження ідентифікації та реєстрації тварин здійснюється з метою одержання оперативної та надійної інформації про поголів'я тварин щодо статі, віку, породи та їх місцезнаходження для поліпшення управління і прогнозування ринків продукції тваринництва та контролю за епізоотичною ситуацією в Україні.

Згідно законодавства ідентифікація тварин являє собою процес її ототожнення шляхом присвоєння їй ідентифікаційного номера з використанням візуальних, електронних та змішаних засобів залежно від виду тварин з подальшим внесенням ідентифікаційного номера до Єдиного державного реєстру тварин. При цьому об'єктом ідентифікації та реєстрації є сільськогосподарські тварини, а саме: велика рогата худоба, коні, свині, вівці, кози. Ідентифікаційним номером тварини є індивідуальний або груповий номер, що присвоюється тварини (або їх групам) та не змінюється протягом її життя.

Реєстрація тварин проводиться шляхом внесення до Єдиного державного реєстру тварин даних про ідентифіковану тварину, її власника/утримувача, господарство, переміщення, забій, утилізацію, загибель, падіж (ст. 1 Закону України «Про ідентифікацію та реєстрацію тварин»).

Державне управління у сфері ідентифікації та реєстрації тварин здійснюють Кабінет Міністрів України та Міністерство аграрної політики та

продовольства України в межах повноважень, визначених законодавством. Зокрема, Міністерство аграрної політики та продовольства України у відповідності до ст. 8 Закону України «Про ідентифікацію та реєстрацію тварин» наділяється повноваженнями щодо встановлення порядку ідентифікації та реєстрації тварин, порядку оформлення та видачі ідентифікаційних документів, а також встановлення порядку ведення Єдиного державного реєстру тварин та користування його даними тощо.

Так, порядок ведення Єдиного державного реєстру тварин та користування його даними визначається Положенням про Єдиний державний реєстр тварин, який затверджений наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 25 вересня 2012 року № 578 [46].

При цьому, процедура ідентифікації і державної реєстрації має свої особливості залежно від виду сільськогосподарських тварин. Ці особливості виокремлено у низці відповідних положень, які у своїй сукупності охоплюють правову регламентацію цілісного процесу ідентифікації і державної реєстрації тварин [14, с. 146].

Таким чином, проведення ідентифікації та реєстрації сільськогосподарських тварин сприяє наданню споживачам продукції тваринного походження повної та достовірної інформації про походження продукту, його безпечність, а також здійсненню контролю за станом сільськогосподарських тварин з метою забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення.

Також правове забезпечення використання та охорони сільськогосподарських тварин у сфері аграрного виробництва здійснюється на підставі положень Закону України «Про бджільництво» [36].

Варто зауважити, що Україна належить до провідних держав світу, які мають розвинуте бджільництво, що забезпечує запилення комахоzapильних рослин сільськогосподарського призначення, виробництво меду, воску, квіткового пилку, маточного молочка, бджолиної отрути для потреб населення, харчової, медичної, парфюмерно - косметичної та інших галузей і на експорт.

Бджільництво – одна з перших галузей нашого агропромислового комплексу, де практично вже завершено процеси роздержавлення і перехід до ринкових умов господарювання [3, с. 332].

При цьому, важливим економічним показником галузі є виробництво додаткових продуктів бджільництва – прополісу, трутневого гомогенату тощо, які є основою виготовлення низки цінних лікувальних препаратів та продуктів харчування. Дедалі ширшого застосування знаходить апітерапія, тобто лікування та профілактика захворювань за допомогою продуктів бджільництва. Наприклад, після ядерних вибухів населення Японії споживало декілька тонн маточного молочка на рік. Як наслідок, зараз ця країна є лідером за тривалістю життя на планеті [2, с. 361].

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про бджільництво» [36] бджільництво являє собою галузь сільськогосподарського виробництва, основою функціонування якої є розведення, утримання та використання бджіл для запилення ентомофільних рослин сільськогосподарського призначення і підвищення їх урожайності, виробництво харчових продуктів і сировини для промисловості.

Як і будь-яка інша сфера господарювання у сільському господарстві, бджільництво зумовлює здійснення державного регулювання. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про бджільництво» державне регулювання в галузі бджільництва здійснюється шляхом: 1) визначення загальних засад проведення єдиної науково-технічної політики; 2) удосконалення державного управління в галузі бджільництва; 3) організація та забезпечення проведення заходів з профілактики і боротьби з хворобами бджіл; 4) організація та забезпечення контролю за якістю продуктів бджільництва; 5) контролю за експортом та імпортом продуктів бджільництва тощо.

В юридичній літературі виокремлюються ознаки бджільництва, які визначають специфіку правового регулювання вказаного виду господарської діяльності у агропромисловому комплексі України. Такими ознаками є: 1) бджільництво є видом господарської діяльності у галузі сільського

господарства і належить до діяльності у сфері виробництва продукції тваринництва; 2) є специфічний суб'єктний склад у сфері розведення, утримання та використання бджіл; 3) законодавством закріплено спеціальні вимоги, яким мають відповідати об'єкти бджільництва; 4) законодавством визначаються особливості імпорту та експорту бджіл і продуктів бджільництва; 5) бджільництво відіграє важливу роль у природних екосистемах; 6) використання бджіл для запилення ентомофільних сільськогосподарських рослин зумовлює потребу встановлення додаткових гарантій щодо охорони бджіл та покладення на власників і користувачів природних ресурсів обов'язків щодо охорони бджіл [14, с. 185-186].

Отже, розвиток галузі тваринництва належить до найважливіших напрямків розв'язання соціально-економічних проблем держави у збільшенні виробництва продукції як тваринного походження, так й аграрного виробництва в цілому.

Нормативно-правові акти, які регулюють використання та охорону сільськогосподарських тварин, закріплюють передусім найважливіші концептуальні положення щодо регламентації певних аграрних відносин у сфері виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників. Виходячи з цього, нормативно-правові акти можна згрупувати за предметом регулювання окремих груп відносин у сфері виробництва продукції тваринництва, забезпечуючи при цьому їх загальну єдність і спрямованість на забезпечення статутної діяльності аграрних товаровиробників. У цьому контексті умовно можна вирізнити такі групи нормативно-правових актів, що стосуються галузі тваринництва:

- 1) нормативно-правові акти, що регулюють окремі виробництва продукції тваринного походження;
- 2) нормативно-правові акти, що регулюють охорону сільськогосподарських тварин;
- 3) нормативно-правові акти, що регулюють якість та безпечність сільськогосподарської продукції тваринного походження.

3.2 Правові аспекти виробництва молока та молочних продуктів

Відповідно до Стратегії розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 року [71] для забезпечення розвитку галузей аграрного сектору економіки надаватиметься пріоритетна підтримка молочному скотарству за рахунок розвитку довгострокових контактних відносин із молокопереробними підприємствами, виробництва сухого молока, а також молочного скотарства в особистих селянських господарствах, кооперативах та середніх господарствах – за рахунок становлення і розвитку регіональних торгових марок усіх видів сирів, інших молочних продуктів.

Необхідність розвитку галузі молочного тваринництва та виробництва молока і молочних продуктів обумовлюється тим, що Україна має одні з найкращих умов у світі для виробництва молока та молочних продуктів, але проблему насиченості ними внутрішнього ринку не вдалося повною мірою вирішити навіть у найсприятливіші для розвитку молочного господарства роки. Обсяги виробництва молока за останні роки в межах 14,1 - 13,7 млн. тонн забезпечують споживний попит населення в молочних продуктах у середньому на рівні 220 - 230 кг на одну особу в рік при медично-рекомендованій нормі здорового харчування 380 кг [14, с. 198]. Варто відзначити, що у світі в загальній структурі виробництва молока найбільшу питому вагу займає коров'яче молоко – 83,34 %, буйволяче – 12,97 %, козяче – 2,17 %, овече – 1,29 % та верблюже – 0,23 % [29, с. 72-74].

Правове забезпечення виробництва молока і молочних продуктів регламентується низкою законодавчих та підзаконних нормативних актів. Основоположним законодавчим актом, що регулює відносини у сфері виробництва молока та молочних продуктів, є Закон України «Про молоко та молочні продукти» [59], який визначає правові та організаційні основи забезпечення безпечності та якості молока і молочних продуктів для життя та здоров'я населення і довілля під час їх виробництва, транспортування,

переробки, зберігання і реалізації, ввезення на митну територію та вивезення з митної території України.

Також правові аспекти виробництва молока та молочних продуктів вміщує Закон України «Про дитяче харчування» [43], Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» [39], Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [62], Закон України «Про племінну справу у тваринництві» [66] та інші законодавчі акти.

Аналізуючи положення ст. 1 Закону України «Про молоко та молочні продукти», необхідно звернути увагу та ту обставину, що на законодавчому рівні визначається коло суб'єктів, що здійснюють виробничо-господарську діяльність у сфері виробництва молока та молочних продуктів. Зокрема, виробником молока та молочної сировини може бути юридична особа, незалежно від форми власності, фізична особа – суб'єкт підприємницької діяльності, особисте селянське господарства, фізична особа, яка утримує корів, овець, кіз, буйволиць, кобил та виробляє молоко і молочну сировину. Отже, виробниками молока і молочної сировини можуть бути як суб'єкти аграрної підприємницької діяльності, так і власники особистих селянських господарства та фізичні особи, які утримують сільськогосподарських тварин, тобто сфера виробництва молока та молочних продуктів характеризується особливим суб'єктним складом.

Регулюючи відносини, що виникають у процесі виробництва, транспортування, переробки, зберігання молока, молочної сировини та молочних продуктів, Закон України «Про молоко та молочні продукти» також поширює свою дію на суб'єктів господарювання, які проводять виробничо-господарську діяльність у зазначеній сфері. Згідно зі ст. 13 Закону України «Про молоко та молочні продукти» суб'єкти господарювання мають право:

- 1) отримувати від відповідних державних органів у встановленому порядку необхідну інформацію, законодавчі та інші нормативно-правові акти з питань безпечності та якості продукції, що виробляється;

2) звертатися за захистом порушених прав до суду відповідно до закону.

В той же час суб'єкти господарювання зобов'язані:

1) додержувати вимог нормативних документів при виробництві молока, молочної сировини і молочної продукції, а також при їх зберіганні, транспортуванні та реалізації;

2) забезпечувати додержання вимог санітарних та ветеринарно-санітарних норм і правил, а також за розпорядженням посадових осіб державної санітарно-епідеміологічної служби та центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у галузі ветеринарної медицини, здійснювати протиепідемічні та протиепізоотичні заходи з метою запобігання розповсюдження захворювань, спільних для людей і тварин;

3) забезпечувати контроль безпечності та якості продукції;

4) вести в установленому законодавством порядку документацію, яка підтверджує безпечність та якість продукції;

5) надавати необхідну для здійснення державного контролю і нагляду інформацію, документацію, зразки молока, молочної сировини, компонентів рецептури молочних продуктів для проведення лабораторних досліджень у кількості, передбаченій нормативно-правовими актами;

6) за наявності виробничих потужностей забезпечувати повну переробку молочної сировини, а в разі їх відсутності – реалізовувати підприємствам, які можуть її переробляти та інші обов'язки, встановлені законодавством (ст. 13 Закону України «Про молоко та молочні продукти»).

Крім цього, правовідносини, що виникають з приводу виробничо-господарської діяльності у сфері молочного тваринництва характеризуються також особливим об'єктним складом, тобто відповідною продукцією, на яку спрямовано інтерес виробника і споживача. Враховуючи положення ст. 1 Закону України «Про молоко та молочні продукти» такими об'єктами виступають молоко сире (молоко), молочна сировина та молочні продукти. У відповідності до законодавства, молоко – це продукт нормальної секреції молочних залоз однієї або декількох здорових корів, овець, кіз, буйволиць,

кобил, температура якого не перевищує 40 градусів С і який не піддавався будь-якій обробці. Молочна сировина – це молоко, яке піддавалося попередній фізичній обробці (фільтрації, охолодженню), а також будь-які молочні продукти, що містять виключно складові молока (молочний жир, молочний білок, лактозу) і можуть бути використані у виробництві іншої продукції. Молочні продукти – це продукти, одержані з молока або молочної сировини, які можуть містити харчові добавки, необхідні для виробництва, за умови, що ці добавки ні частково, ні повністю не замінюють складових молока (молочний жир, молочний білок, лактозу).

Варто зауважити, що однією із концептуальних вимог у сфері виробництва молока та молочних продуктів є забезпечення безпечності й якості молока та молочних продуктів для життя і здоров'я населення. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про молоко та молочні продукти» основними засадами державної політики щодо забезпечення безпечності та якості молока і молочних продуктів для життя та здоров'я населення є:

- 1) забезпечення внутрішніх потреб держави в молочних продуктах широкого асортименту та нарощування їх експорту;
- 2) здійснення контролю за безпечністю та якістю молока, молочної сировини і молочних продуктів;
- 3) сприяння розвитку інтеграційних процесів між виробником, переробником та реалізатором;
- 4) проведення моніторингу ринку молока, молочної сировини і молочних продуктів;
- 5) удосконалення митно-тарифної та цінової політики у частині захисту вітчизняних виробників молока та молочної продукції;
- 5) розроблення загальнодержавних програм розвитку селекційно-племінної справи.

Чинне законодавство України визначає вимоги щодо якості та безпечності молока та молочних продуктів. Зокрема, безпечність та якість

молока, молочної сировини і молочних продуктів забезпечується шляхом встановлення наступних вимог:

- 1) до показників безпечності та якості молока, молочної сировини і молочних продуктів, що виробляються в Україні та ввозяться на митну територію України;
- 2) до пакування і маркування молочної сировини та молочних продуктів;
- 3) до безпечності та якості молока, молочної сировини і молочних продуктів;
- 4) до технічного обладнання, супутніх матеріалів та транспортних засобів, в яких перевозяться і зберігаються молоко, молочна сировина та молочні продукти;
- 5) ветеринарно-санітарні вимоги до виробництва молока, молочної сировини та молочних продуктів.

Зокрема, відповідно до ст. 5 Закону України «Про молоко та молочні продукти» тара та упаковка для молочної сировини та молочних продуктів повинні бути виготовлені з матеріалів, дозволених для використання Міністерством охорони здоров'я. Також не допускається використання назв молочних продуктів у власних назвах продуктів та торговельних марках, якщо ці продукти виробляються з використанням сировини немолочного походження.

На думку представників Асоціації виробників молока (АВМ), яка підтримує ухвалене рішення судової палати Європейського союзу у Люксембурзі про те, що виробники продуктів рослинного походження не мають права давати такій продукції «молочні» назви, особливе значення має маркування та розташування на полицях магазинів молочних та молоковісних продуктів. При цьому, молочні продукти мають бути експоновані на прилавках, секціях прилавку чи стелажах окремо від молоковісних продуктів, які мають бути позначені текстом такого змісту: «Молоковмісні продукти. Містять жири немолочного походження» [75, с. 5].

Відверта фальсифікація молочних продуктів, а також обмежена можливість споживачів здійснювати свідомий вибір молочних продуктів через недосконале маркування та експонування продуктів у торгових мережах створюють умови для нечесної конкуренції між переробними підприємствами, які виробляють молочні продукти винятково із молочної сировини, і тими, що застосовують інгредієнти рослинного походження. Це призводить до зниження попиту на молоко-сировину та несправедливого співвідношення цін на сировину екстра та нижчих гатунків і, відповідно, до втрати економічної зацікавленості господарств у підвищенні кількості та якості виробленої продукції, аж до повного згортання молочного напрямку. Крім того, неконтрольоване застосування рослинних замінників, зокрема сумнівної якості, у поєднанні із низькою інформованістю споживачів про різницю між молочними та молоковмісними продуктами (спреди, сирні та сметанні продукти тощо) продуктами призводить до зростання загрози здоров'ю населення [75, с. 5].

У зв'язку з цим Асоціація виробників молока та Громадська спілка «Всеукраїнська аграрна рада» пропонують внести зміни до Закону України «Про молоко та молочні продукти», доповнивши його поняттям «молоковмісний продукт», встановити особливі вимоги щодо маркування і реалізації молоковмісних продуктів, а також передбачити відповідальність за порушення встановлених вимог.

Варто зазначити, що передбачені доповнення до Закону України «Про молоко та молочні продукти», на думку фахівців, концептуально узгоджуються з підходами, передбаченими законодавством ЄС, у якому визначені вимоги до реалізації молока та молочних продуктів, а також передбачено, що держави – члени повинні вжити заходів для інформування споживачів про характер та склад відповідних продуктів, у тих випадках, коли відсутність такої інформації може спричинити введення споживача в оману [75, с. 5].

Правові аспекти забезпечення якості та безпечності молока і молочних продуктів вміщують також положення Закону України «Про основні принципи

та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [62], де у ст. 17 регламентується належний рівень захисту здоров'я людей. Зокрема, належний рівень захисту здоров'я людини визначається на підставі:

1) загального стану здоров'я населення та ризиків, які є властивими для середовища життєдіяльності людини;

2) стандартів, інструкцій та рекомендацій відповідних міжнародних організацій;

3) мінімізацію негативного впливу на міжнародну та внутрішню торгівлю при застосуванні санітарних заходів (ст. 17 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів»).

Таким чином, дотримання вимог щодо безпечності та якості молока, молочної сировини і молочних продуктів слід розглядати як реалізацію права громадян на забезпечення екологічної безпеки, що гарантовано Конституцією України [19].

Якщо молоко, молочна сировина або молочна продукція не відповідають вимогам щодо якості та безпечності, встановленим законодавством України, така продукція підлягає вилученню з обігу, переробки, утилізації, знищенню або подальшому використанню на певних умовах. Згідно зі ст. 7 Закону України «Про молоко та молочні продукти» вилучення з обігу, переробка, утилізація, знищення або подальше використання молока, молочної сировини та молочних продуктів, які не відповідають встановленим законодавством вимогам, проводяться в порядку, встановленому Законом України «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції» [38].

Молоко, молочна сировина та молочні продукти, які не відповідають встановленим вимогам і не можуть бути повернуті в обіг шляхом знезараження (знешкодження), переробки, підлягають утилізації або знищенню в порядку, встановленому Законом України «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції».

Поняття якості харчової продукції, зокрема дитячого харчування, в тому числі молока і молочних продуктів закріплюють й положення Закону України «Про дитяче харчування» [43]. Так, відповідно до ст. 1 зазначеного Закону якість дитячого харчування являє собою ступінь досконалості властивостей та характерних рис дитячого харчування, які здатні задовольнити фізіологічні потреби організму дитини в продуктах харчування виходячи з їх хімічного складу та енергетичної цінності.

Згідно із положеннями ст. 8 Закону України «Про дитяче харчування» у виробництві дитячого харчування застосовується молочна сировина, яка виробляється переважно у спеціальних сировинних зонах. При цьому у спеціальній сировинній зоні забороняється будівництво промислових та хімічних об'єктів, а також будь-яка діяльність, яка за висновком державної екологічної експертизи може призвести до погіршення стану довкілля.

Молочна сировина, яка призначена для виробництва дитячого харчування, повинна відповідати обов'язковим параметрам безпеки та мінімальним специфікаціям якості, затвердженими Міністерством охорони здоров'я України. Крім цього, сировина, що використовується у виробництві дитячого молочного харчування, не може бути вироблена із генетично модифікованих організмів та/або містити генетично модифіковані організми (ст. 8 Закону України «Про дитяче харчування»).

Також у виробництві дитячого харчування, зокрема молока і молочних продуктів, забороняється використання сировини, що містить гормональні препарати, антибіотики, залишки важких металів та інших небезпечних речовин, наявність яких не допускається державними санітарними нормами або вміст яких перевищує максимально допустимі рівні залишків у дитячому харчуванні. Також у виробництві дитячого харчування забороняється використання харчових добавок як: штучних ароматизаторів, барвників, підсолоджувачів, консервантів, стабілізаторів, підсилювачів смаку та аромату.

Таким чином, при виробництві молока і молочних продуктів, призначених для дитячого харчування, забороняється використання молочної

сировини, яка не відповідає встановленим законодавством санітарним заходам, а також використання заборонених законодавством харчових добавок.

Зважаючи на особливу поживну цінність молока і молочних продуктів та забезпечення їх належної якості і безпечності, на законодавчому рівні встановлюються вимоги також й до технічного обладнання, що використовується для виробництва молочних продуктів. Так, згідно зі ст. 8 Закону України «Про молоко та молочні продукти» [59] технологічне обладнання, супутні матеріали та транспортні засоби, в яких перевозяться молоко, молочна сировина та молочні продукти, повинні виготовлятися з матеріалів, дозволених Міністерством охорони здоров'я України, для використання за цільовим призначенням і контакту з харчовими продуктами.

Використання технічного обладнання для виробництва молочних продуктів може здійснюватися на підставі експлуатаційного дозволу. Порядок і умови отримання такого дозволу визначається постановою Кабінету Міністрів України від 12 травня 2007 року «Про затвердження Порядку видачі експлуатаційного дозволу для потужностей (об'єктів) з виробництва, переробки або реалізації харчових продуктів» [48]. Зокрема, основною умовою експлуатаційного дозволу є дотримання оператором потужностей (об'єктів) санітарних заходів. Перевірка дотримання на потужностях (об'єктах) санітарних заходів проводиться посадовими особами Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів.

Певні вимоги щодо технологічного обладнання для виробництва молока і молочної продукції вміщують положення Закону України «Про дитяче харчування» [43]. Так, п. 11 ст. 9 встановлює, що використання технологічного обладнання, допоміжних засобів та матеріалів для виробництва та обігу дитячого харчування здійснюється за наявності відповідного висновку державної санітарно-епідемічної експертизи.

З метою забезпечення потреб населення у молочної продукції, а також забезпечення безпечності і якості молока і молочної продукції для життя та здоров'я людей, на законодавчому рівні закріплюються вимоги щодо державної

підтримки виробників молока, молочної сировини і молочних продуктів. Відповідно до ст. 16 Закону України «Про молоко та молочні продукти» державна підтримка виробників молока, молочної сировини і молочних продуктів здійснюється виходячи з пріоритетності розвитку молочної галузі агропромислового комплексу, зокрема шляхом фінансування з Державного бюджету України:

1) програм розвитку селекційно-племінної роботи в молочному скотарстві, протиепізоотичних заходів, що мають загальнодержавне значення;

2) дотацій на молоко незбиране екстра вищого, першого та другого ґатунку і вершки не згущені;

3) підтримка виробництва продуктів дитячого харчування;

4) надання пільгових короткострокових і довгострокових кредитних ресурсів;

5) лізингових послуг щодо придбання обладнання вітчизняного та зарубіжного виробництва для технічного переоснащення і запровадження сучасних технологій виробництва та переробки молока і молочних продуктів суб'єктами господарювання, на яких поширюється дія Закону України «Про молоко та молочні продукти»;

6) стимулювання підвищення якості молока, що відповідає вимогам державного стандарту України, через доплати у відсотках до закупівельної ціни: для молока ґатунку екстра – 25 відсотків; для молока вищого ґатунку – 20 відсотків.

Також бюджетна дотація за екологічне чисте молоко власного виробництва, продане молокопереробним підприємствам для виготовлення продуктів дитячого харчування на молочній основі (ДСТУ 3662-97 «Молоко коров'яче незбиране. Вимоги при закупівлі»), надається сільськогосподарським підприємствам та фізичним особам, що проводять діяльність на території, якій надано статус спеціальної сировинної зони для виробництва сільськогосподарської продукції, що відповідає санітарно-гігієнічним вимогам до виготовлення продуктів дитячого і дієтичного харчування, мають

відповідний сертифікат якості, здають молоко на молокопереробні підприємства, які виробляють продукти дитячого харчування на молочній основі [14, с. 213].

З метою забезпечення ефективного використання коштів державного бюджету в Україні створено Комісію з питань визначення переліку молокопереробних підприємств, що закуповують у сільськогосподарських підприємств та фізичних осіб екологічно чисте молоко, на яке надається бюджетна дотація, для виготовлення продуктів дитячого харчування на молочній основі. Порядок реалізації даного питання визначається на підставі наказу Міністерства аграрної політики та продовольства від 20 листопада 2012 року № 717 «Про затвердження Положення про комісію та форми довідки про надходження екологічно чистого молока для виготовлення дитячого харчування на молочній основі» [47].

Враховуючи той факт, що забезпечення населення молоком, молочними продуктами та продуктами харчування, які виготовляються на молочній основі, та які повинні відповідати належним показникам якості та безпечності, є важливим чинником забезпечення продовольчої безпеки держави, на законодавчому рівні передбачена юридична відповідальність за правопорушення у зазначеній сфері аграрного виробництва. Так, відповідно до ст. 21 Закону України «Про молоко та молочні продукти» за порушення норм законодавства щодо виробництва, переробки та реалізації молока, молочної сировини та молочних продуктів посадові особи і фізичні особи притягаються до відповідальності згідно із законом. У разі порушення вимог показників щодо безпечності та якості продукції на суб'єктів господарювання накладаються штрафи відповідно до законодавства. Зокрема, Кодексом України про адміністративні правопорушення [17] передбачена юридична відповідальність за виробництво, заготівлю, реалізацію сільськогосподарської продукції, що містить хімічні препарати понад гранично допустимі рівні концентрації (ст. 42-1); за виробництво, зберігання, транспортування або реалізацію продуктів

харчування чи продовольчої сировини, забруднених мікроорганізмами та іншими біологічними агентами понад гранично допустимі рівні (ст. 42-3) тощо.

Кримінальним кодексом України [20] встановлюється кримінальна відповідальність за випуск на товарний ринок або інша реалізації споживачам недоброякісної продукції, тобто такої, що не відповідає встановленим стандартам, нормам, правилам, умовам, продукції (ст. 227).

Отже, аналіз чинного законодавства у сфері виробництва молока, молочної сировини та молочних продуктів надає можливість визначити правові ознаки виробництва молока та молочних продуктів, а саме:

- 1) виробництво молока та молочних продуктів як різновид аграрного виробництва характеризується особливим суб'єктним складом;
- 2) наявність особливого об'єкту, на який спрямовано інтерес виробника молока та молочної продукції і споживача (молоко, молочна сировина, молочні продукти);
- 3) основним засобом виробництва виступають сільськогосподарські тварини (корови, вівці, кози, буйволиці, кобили);
- 4) наявність підвищених вимог до якості та безпечності молока, молочної сировини і молочних продуктів;
- 5) встановлення особливих вимог до пакування та маркування молока, молочної сировини і молочних продуктів;
- 6) підвищений державний інтерес до даного виду виробництва, який зумовлюється наданням державної підтримки виробникам молока, молочної сировини і молочних продуктів.

3.3 Правове регулювання виробничо-господарської діяльності у сфері аквакультури

Питання рибогосподарської діяльності є актуальним об'єктом законотворчої діяльності. Передусім рибне господарство України відіграє

значну роль у забезпеченні населення продовольством, а галузей національної економіки – сировиною, а також у відтворенні природних ресурсів.

Нормативи ФАО встановлюють, що фізіологічно обґрунтована річна споживча потреба в рибі та рибній продукції становить 20 кг на душу населення. На жаль, в Україні в останні роки ці показники не виконуються; спостерігається негативна тенденція щодо доступності рибної продукції для всіх верств споживачів, пов'язана із занепадом вітчизняної рибної галузі, оскільки ефективність використання фонду внутрішніх водойм для потреб рибного господарства залишається недостатньою. Внаслідок антропогенного впливу значно зменшилась продуктивність нерестовищ в Азово-Чорноморському басейні, а інтенсивне забруднення води призвело до зменшення кормової бази, відтворення різних видів риб, інших водних живих ресурсів і до різкого скорочення обсягів їх вилову [9, с. 48].

Отже, у період тенденції світового падіння рибних запасів, що спостерігається при здійсненні промислового рибальства за останні десятиріччя, стрімкого розвитку набуває виробництво продукції аквакультури – вирощування водних біоресурсів у контрольованих умовах [74, с. 32].

При цьому, у розвинутих країнах відбувається заміщення споживання виловленої риби та морепродуктів продукцією аквакультури. У передових рибальських країнах вона визнана одним із основних чинників, що поліпшують стан економіки, насичують внутрішній ринок, забезпечують продовольчу незалежність країни, зайнятість населення, збільшують експортні надходження [74, с. 32].

Також міжнародний досвід свідчить, що єдиним шляхом задоволення масштабного та постійно зростаючого попиту на рибу та рибопродукти є створення і використання потужних акваферм, водних господарств, оскільки саме аквакультура є основним і дешевим джерелом постачання білка для багатомільярдного населення таких країн як Китай, Індія. Інтенсивний розвиток аквакультури започаткований у 70-х роках ХХ століття, коли представники світової спільноти звітували про загрозу виснаження світових рибних ресурсів,

оскільки активізація рибного промислу, що здійснюється багатьма державами у відкритому океані та прибережних водах, призведе до катастрофічного зменшення обсягів вилову риби, постійного подорожчання морепродуктів [9, с. 48].

Таким чином, розвиток аквакультури в Україні набуває подальшої актуальності та перебуває на стадії становлення. На необхідність цього також звертає увагу Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року [71], де передбачено надання пріоритетної підтримки для забезпечення розвитку рибництва шляхом розвитку аквакультури та марикультури на водних об'єктах загальнодержавного та місцевого значення.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про аквакультуру» [35] аквакультура (рибництво) являє собою сільськогосподарську діяльність із штучного розведення, утримання та вирощування об'єктів аквакультури у повністю або частково контрольованих умовах для одержання сільськогосподарської продукції (продукції аквакультури) та її реалізації, виробництва кормів, відтворення біоресурсів, ведення селекційно-племінної роботи, переселення, акліматизації та реакліматизації гідробіонтів, поповнення запасів водних біоресурсів, збереження їх біорізноманіття, а також надання рекреаційних послуг.

Правове регулювання виробничо-господарської діяльності у сфері аквакультури здійснюється на підставі положень Закону України «Про аквакультуру» [35], Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» [68], Закону України «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» [69] та інших законодавчих і нормативно-правових актів, міжнародних договорів України.

При цьому варто зауважити, що діяльність у сфері аквакультури зумовлює використання водних ресурсів. Така діяльність може здійснюватися у внутрішніх водних об'єктах (їх частинах), рибогосподарських технологічних водоймах, внутрішніх морських водах, територіальному морі та виключній (морській) економічній зоні України, а також на ділянках суші території

України, які використовуються для цілей аквакультури.

Враховуючи необхідність існування аквакультури як важливого напрямку аграрного виробництва, на законодавчому рівні встановлюються основні засади державної політики у сфері аквакультури. Так, зокрема, державна політика у сфері аквакультури здійснюється наступними шляхами:

- 1) науково обґрунтованого поєднання екологічних, економічних та соціальних інтересів з метою забезпечення сталого розвитку аквакультури;
- 2) врахування природних і соціально-економічних особливостей рибогосподарських водних об'єктів та прилеглих до них територій при плануванні і створенні рибницьких господарств щодо здійснення аквакультури;
- 3) проведення екологічної експертизи у сфері аквакультури в порядку, встановленому законодавством;
- 4) попередження антропогенного забруднення, що є наслідком господарської та іншої діяльності або іншої діяльності у сфері аквакультури;
- 5) здійснення аквакультури способами, що не допускають заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, зменшення запасів водних біоресурсів, їх кількісного та якісного складу у водних об'єктах або їх частинах;
- 6) підвищення конкурентоспроможності, поліпшення якості та розширення асортименту продукції аквакультури вітчизняного виробництва, поліпшення умов забезпечення населення такою продукцією;
- 7) сприяння розвитку аквакультури, захисту інтересів вітчизняних суб'єктів аквакультури та національного ринку продукції аквакультури;
- 8) підвищення ефективності використання наявного фонду рибогосподарських водних об'єктів або їх частин для потреб розвитку аквакультури;
- 9) сприяння створенню рівних умов конкуренції для суб'єктів аквакультури, сприятливих умов для розвитку малого та середнього бізнесу у

сфері аквакультури;

10) сприяння діяльності у сфері аквакультури, спрямованій на збільшення запасів та збереження біорізноманіття водних біоресурсів у водних об'єктах або їх частинах;

11) удосконалення нормативно-правової бази рибогосподарської діяльності для забезпечення раціонального використання об'єктів аквакультури;

12) науково-технічного забезпечення розвитку аквакультури та забезпечення ефективного функціонування системи підготовки фахівців у сфері аквакультури; розвиток міжнародного науково-технічного співробітництва у сфері аквакультури (ст. 4 Закону України «Про аквакультуру» [35]).

Аналізуючи основні шляхи державної політики у сфері аквакультури, можна помітити, що вони вміщують як економічні, так й екологічні аспекти, що є актуальним для забезпечення сталого розвитку у процесі провадження виробничо-господарської діяльності у сфері аквакультури та сприяють раціональному використанню та охороні елементів навколишнього природного середовища при виробництві продукції аквакультури.

Виробничо-господарська діяльність у сфері аквакультури характеризується особливим суб'єктним складом. Так, у відповідності до ст. 1 Закону України «Про аквакультуру» суб'єктами аквакультури можуть бути юридичні чи фізичні особи, які здійснюють рибогосподарську діяльність у сфері аквакультури. В свою чергу рибогосподарська діяльність являє собою діяльність юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців, пов'язана з вивченням водних біоресурсів, їх охороною, відтворенням, спеціальним використанням, переробкою, реалізацією тощо (ст. 1 Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» [68]). Такими суб'єктами можуть бути сільськогосподарські кооперативи, фермерські господарства, приватні підприємства та інші.

Суб'єкти аквакультури мають право: 1) на користування

рибогосподарськими водними об'єктами (їх частинами), рибогосподарськими технологічними водоймами, акваторією (водним простором) внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України, землями водного фонду для здійснення аквакультури; 2) на власність об'єктів аквакультури та продукції аквакультури, а також отримання доходу від їх реалізації; 3) на проведення робіт з рибогосподарської меліорації водних об'єктів (їх частин), які використовуються для цілей аквакультури (ст. 5 Закону України «Про аквакультуру»).

В той же час суб'єкти аквакультури зобов'язані: 1) дотримуватися нормативно-правових актів у сфері аквакультури; 2) не допускати погіршення екологічного середовища та умов існування водних біоресурсів у результаті своєї діяльності; 3) подавати центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері рибного господарства, звітну інформацію щодо обсягів виробництва продукції аквакультури у визначені строки за формами, затвердженими в установленому порядку; 4) подавати центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері рибного господарства, інформацію стосовно намірів розведення та/або вирощування чужорідних та немісцевих гідробіонтів та відповідне науково-біологічне обґрунтування; 5) дотримуватися під час здійснення заходів із вселення, переселення, інтродукції, акліматизації та реакліматизації водних біоресурсів у водних об'єктах (їх частинах) вимог законодавства; 6) проводити заходи рибогосподарської меліорації; 7) здійснювати заходи з профілактики і боротьби із захворюваннями та загибеллю об'єктів аквакультури; 8) не допускати несанкціонованого, у тому числі випадкового, потрапляння чужорідних, немісцевих та генетично змінених організмів у водні об'єкти (їх частини) та інші обов'язки (ст. 5 Закону України «Про аквакультуру» [35]).

Таким чином, господарську діяльність щодо розвитку і функціонування аквакультури слід розглядати як підприємницьку, яка спрямована на виробництво товарної маси продукції аквакультури.

Важливе значення для підвищення конкурентоспроможності продукції аквакультури має її якість та безпечність, правові основи забезпечення яких визначення чинним законодавством України. Зокрема, ст. 7 Закону України «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» [69] закріплює, що з метою забезпечення якості і безпеки продуктів лову та харчової продукції з них для здоров'я населення суб'єкт господарювання проводить її контроль цієї продукції на всіх стадіях її переробки. Закон України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» [68] регламентує у ст. 44 про те, що з метою збереження здоров'я населення виробник зобов'язаний здійснювати постійний контроль якості та безпеки водних біоресурсів та продуктів їх переробки з дотриманням закріплених у законодавстві норм щодо стандартів якості продукції, що виробляється.

При цьому підтвердження якості і безпеки водних біоресурсів та продуктів їх переробки відповідності встановленим законодавством вимогам є обов'язковим у разі їх реалізації як готової продукції або для подальшої переробки (ст. 45 Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів»).

Важливою особливістю організації діяльності у сфері аквакультури є необхідність використання водних ресурсів. При цьому на законодавчому рівні зазначається, що діяльність у сфері аквакультури не належить до спеціального використання водних об'єктів (ч. 2 ст. 3 Закону України «Про аквакультуру»). На нашу думку, це обумовлюється тим, що, як правило, водні об'єкти для провадження виробничо-господарської діяльності у сфері аквакультури використовуються на умовах оренди земельної ділянки водного фонду України у відповідності до Земельного кодексу України [12] або рибогосподарський водний об'єкт для цілей аквакультури надається в користування на умовах оренди юридичній чи фізичній особі відповідно до Водного кодексу України [7].

В той же час Водним кодексом України передбачені випадки коли водний

об'єкт не може використовуватися для потреб аквакультури чи інших рибогосподарських потре. Зокрема, у відповідності до ч. 2 ст. 51 Водного кодексу України не підлягають передачі у користування на умовах оренди для рибогосподарських потреб водні об'єкти, що: 1) використовуються для питних потреб; 2) розташовані в межах територій та об'єктів, що перебувають під охороною відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» [67].

Згідно зі ст. 14 Закону України «Про аквакультуру» договір оренди частини рибогосподарського водного об'єкта, акваторії (водного простору) внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України укладається у письмовій формі.

Істотними умовами договору оренди частини рибогосподарського водного об'єкта, що визначаються за згодою сторін, є: об'єкт оренди; строк дії договору; орендна плата із зазначенням її розміру, індексації, форм платежу, строків, порядку внесення і перегляду та відповідальність за її несплату; умови використання частини рибогосподарського водного об'єкта; умови і строки передачі об'єкта оренди суб'єкту аквакультури; умови збереження стану об'єкта оренди; умови повернення суб'єктом аквакультури об'єкта оренди; встановлення обмеження (обтяження) щодо використання об'єкта оренди; визначення сторони, яка несе ризик випадкового пошкодження або знищення об'єкта оренди чи його частини; відповідальність сторін.

Крім цього, у договорі оренди рибогосподарського водного об'єкта або його частини можуть бути визначені за згодою сторін й інші умови, які не суперечать чинного законодавству України. Наприклад, у договорі оренди рибогосподарського водного об'єкта або його частини можуть визначатися зобов'язання орендаря щодо здійснення ним заходів з охорони рибогосподарського водного об'єкту, недопущення погіршення його екологічного стану, а також охорони інших природних ресурсів та окремих елементів навколишнього природного середовища.

Для створення сприятливих умов розвитку аквакультури та підвищення конкурентоспроможності як на зовнішньому, так й і внутрішньому ринку рибної продукції, чинним законодавством України передбачено державну підтримку у сфері аквакультури. Основні напрямки державної підтримки у сфері аквакультури визначаються статтею 22 Закону України «Про аквакультуру». Так, державна підтримка у сфері аквакультури здійснюється за такими напрямками:

- 1) стимулювання виробництва якісної та екологічно безпечної продукції аквакультури, конкурентоспроможної на внутрішньому та зовнішньому ринках;
- 2) розвиток та фінансування селекційно-племінної роботи, включаючи створення і підтримання суб'єктів племінної справи у рибництві, маточних стад та генофонд них колекцій об'єктів аквакультури;
- 3) підвищення рибопродуктивності водних об'єктів (їх частин) шляхом штучного розведення (відтворення) водних біоресурсів;
- 4) відновлення чисельності популяцій рідкісних і зникаючих видів гідробіонтів;
- 5) стимулювання розвитку національного виробництва кормів для об'єктів аквакультури;
- 6) організації науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт у сфері аквакультури;
- 7) поширення та впровадження у виробництво наукових розробок;
- 8) фінансування наукових досліджень у сфері аквакультури за рахунок коштів Державного бюджету України, коштів інноваційних програм і проектів та інших джерел, не заборонених законом;
- 9) забезпечення проведення протиепізоотичних заходів;
- 10) проведення комплексу меліоративних та ремонтно-відновлювальних робіт на рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах), рибогосподарських технологічних водоймах з метою підвищення їх біологічної продуктивності;

11) створення і підтримання інфраструктури, необхідної для сталого розвитку аквакультури.

Як бачимо, одним із пріоритетних напрямків державної підтримки у сфері аквакультури є стимулювання виробництва якісної та екологічно безпечної продукції аквакультури, тобто мова може йти про виробництво органічної продукції та сировини аквакультури. При цьому за різними експертними оцінками найближчим часом частка екологічно чистої продукції в світовому продовольчому балансі досягне 14-30 %, а до 2020 року екологічні продукти харчування займуть четверту частину світового екологічного ринку [15, с. 169].

В юридичній літературі виокремлюються правові ознаки органічного виробництва сільськогосподарської продукції, які зводяться до наступного: 1) для отримання органічної (натуральної) сільськогосподарської продукції, а також збереження та відновлення природних ресурсів застосовуються методи, принципи і правила, визначені законодавством; 2) діяльність щодо органічного виробництва зумовлює проходження перехідного періоду, який варто розглядати як підготовчий захід, що забезпечує приведення технологічних процесів виробництва для отримання саме органічної продукції; 3) для виробництва певного виду органічної сільськогосподарської продукції та сировини встановлюються детальні правила виробництва з урахуванням спеціалізації того чи іншого сільськогосподарського товаровиробника; 4) результат діяльності – це виробництво органічної сільськогосподарської продукції, яка отримана шляхом виробництва, що пройшло оцінювання та підтвердження відповідності виробництва органічної продукції й отримало сертифікат відповідності тощо [24, с. 97].

Зокрема, у відповідності до положень ст. 20 Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» [39] до загальних правил виробництва органічної продукції аквакультури належать:

1) при виборі порід враховується здатність тварин пристосовуватися до

перебування у штучних умовах або у відповідних рибогосподарських водних об'єктах;

2) при репродукції використовуються переважно природні методи;

3) утримання тварин повинне забезпечувати задоволення еволюційних, фізіологічних та поведінкових потреб тварин шляхом належного та достатнього годування, забезпечення належної якості води, побудови споруд, що відповідним чином враховують основні аспекти їх природного поводження, цілісність поголів'я;

4) годування тварин здійснюється кормами, отриманими в результаті органічного виробництва;

5) при виробництві такої продукції аквакультури, як молюски та інших видів, які не годуються людиною, а живляться природним планктоном, повинна забезпечуватися можливість задоволення їх потреб у харчуванні природним шляхом, крім молодих особин, що відгодовуються у розплідниках та інкубаторах;

6) повинні здійснюватися регулярно очищення та дезінфекція приміщень та споруд;

7) утримання має здійснюватися таким чином, щоб мінімізувати можливість втечі стада;

8) органічні тварини повинні утримуватися окремо від інших тварин аквакультури.

Виробничо-господарська діяльність аграрних товаровиробників у сфері аквакультури характеризується також наявністю особливих об'єктів. Згідно законодавства об'єктами аквакультури є гідробіонти, що використовуються з метою розведення, утримання та вирощування в умовах аквакультури.

Відповідно до Закону України «Про аквакультуру» об'єкти аквакультури можуть перебувати в державній, комунальній чи приватній власності.

Об'єкти аквакультури, які розведені, утримуються та/або вирощуються

підприємствами, установами та організаціями державної або комунальної власності, є об'єктами права державної або комунальної власності.

Об'єкти аквакультури, які розведені, утримуються та/або вирощуються суб'єктами аквакультури у межах наданих їм відповідно до закону у приватну власність, в користування рибогосподарських водних об'єктів (їх частин), рибогосподарських технологічних водойм, акваторій (водного простору) внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України, у межах належних їм технологічних пристроїв і споруд (рибницький басейн, плавучий рибницький садок тощо) або набуті іншим не забороненим законом шляхом, перебувають у їх приватній власності (ст. 6 Закону України «Про аквакультуру» [35]).

Не можуть перебувати у приватній власності об'єкти аквакультури, що потрапили в умови природної волі за межі наданих суб'єктам аквакультури в користування рибогосподарських водних об'єктів або цілеспрямовано вселені у водні об'єкти.

Важливим чинником правового регулювання виробничо-господарської діяльності у сфері аквакультури слід вважати здійснення заходів щодо охорони об'єктів аквакультури. Відповідно до Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» [68] охорона водних біоресурсів являє собою систему правових, організаційних, економічних, матеріально-технічних, освітніх та інших заходів, спрямованих на збереження, поліпшення умов існування, відтворення і раціонального використання водних біоресурсів, забезпечення виконання юридичними і фізичними особами вимог законодавства. Отже, суб'єкти аквакультури зобов'язані здійснювати комплекс визначених законодавством заходів, які повинні забезпечити раціональне використання та охорону об'єктів аквакультури.

Основні вимоги щодо охорони середовища перебування водних біоресурсів вміщують положення ст. 17 Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів». Зокрема,

при розміщенні, проектуванні, будівництві, реконструкції, технічному переоснащенні та введенні в експлуатацію підприємств, споруд, інших об'єктів, при проведенні різних робіт на землях водного фонду, які можуть негативно впливати на стан водних біоресурсів, виконавці таких робіт зобов'язані виконувати заходи щодо збереження сприятливих умов для існування, зимівлі водних біоресурсів, а також забезпечувати недоторканність ділянок, що становлять особливу цінність для охорони і відтворення водних біоресурсів.

Також для рибогосподарських водних об'єктів встановлюються екологічні нормативи якості води, які розробляються і встановлюються відповідно до законодавства. За забруднення водних об'єктів наднормативними скидами забруднюючих речовин забруднювач несе відповідальність відповідно до закону.

Крім цього, рівень води в рибогосподарських водних об'єктах має бути достатнім для забезпечення життєдіяльності гідробіонтів. Підвищення або зниження рівня води у водних об'єктах погоджується з центральним органом виконавчої влади у галузі рибного господарства (ст. 17 Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів»). Центральним органом виконавчої влади у галузі рибного господарства є Державне агентство рибного господарства України [30], діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра аграрної політики і продовольства України. Саме на зазначений орган виконавчої влади покладається здійснення інституційно-функціонального забезпечення діяльності щодо аквакультури.

Згідно зі ст. 23 Закону України «Про аквакультуру» [35] порушення вимог законодавства у сфері аквакультури тягне за собою дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну і кримінальну відповідальність відповідно до закону. При цьому застосування заходів дисциплінарної, цивільно-правової, адміністративної або кримінальної відповідальності не звільняє осіб, які винні у порушенні законодавства про аквакультуру, від відшкодування заподіяних

збитків. Тобто, шкода, що завдана виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників у сфері аквакультури, підлягає відшкодуванню за рахунок винних осіб. Наприклад, ст. 86-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення [17] передбачає відповідальність у вигляді накладення штрафу на винних осіб за експлуатацію на водних об'єктах водозабірних споруд, не забезпечених рибозахисним обладнанням, якщо його наявність передбачена відповідними нормативами, або з неефективно працюючим рибозахисним обладнанням. Кримінальним кодексом України [20] у ст. 250 встановлюється кримінальна відповідальність за проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів.

На думку науковців, в умовах ринкової економіки більш дієвим фактором впливу та покарання за порушення природоохоронного законодавства та нанесення збитків державі є матеріальний, грошовий чинник. Тому значне підвищення штрафних санкцій на громадян та посадових осіб за порушення правил рибальства та аквакультури бути сприятиме посиленню відповідальності і зменшенню незаконного вилову водних біоресурсів. Такі законодавчо-нормативні акти в галузі рибного господарства значно підвищать відповідальність за порушення правил використання об'єктів тваринного світу та водних біоресурсів, за порушення вимог щодо охорони середовища їх перебування. Це забезпечить більш ефективну охорону навколишнього природного середовища, більш раціональне використання та відтворення водних біоресурсів [72, с. 71-72].

Отже, виробничо-господарська діяльність аграрних товаровиробників у сфері аквакультури зумовлює здійснення комплексу організаційно-правових заходів щодо охорони та раціонального використання водних біоресурсів та інших природних ресурсів.

У відповідності до чинного законодавства України суб'єкти господарювання мають право на міжнародне співробітництво у сфері аквакультури. Так, міжнародне співробітництво у сфері аквакультури

здійснюється шляхом: 1) укладення міжнародних договорів; 2) участі у міжнародних програмах та проектах у сфері аквакультури; 3) участі у роботі міжнародних організацій, асоціацій виробників продукції аквакультури; 4) проведення спільних досліджень, обміну фахівцями, технологіями, біологічним та генетичним матеріалом відповідно до закону; 5) гармонізації законодавства у сфері аквакультури з міжнародними стандартами, рекомендаціями, нормами і правилами, які стосуються вимог до продукції аквакультури (ст. 24 Закону України «Про аквакультуру»).

Варто зауважити, що виробничо-господарській діяльності у сфері аквакультури притаманні певні ознаки. Зокрема, у науковій літературі зазначаються юридичні ознаки аквакультури, а саме: 1) є одним із видів сільськогосподарської діяльності; 2) зумовлює штучне розведення, утримання та вирощування об'єктів аквакультури; 3) цільовим призначенням аквакультури є забезпечення потреб населення у рибній продукції; 4) характеризується специфічним об'єктним та суб'єктним складом; 5) ведення аквакультури зумовлює використання водних ресурсів; 6) діяльність у сфері аквакультури не належить до спеціального використання водних біоресурсів [26, с. 78].

Таким чином, виробничо-господарську діяльність у сфері аквакультури слід розглядати як різновид підприємницької діяльності для якої є характерним наявність особливого суб'єктного та об'єктного складу та яка пов'язана із розведенням, вирощуванням, переробкою, реалізацією та охороною водних біоресурсів.

ВИСНОВКИ

Підсумки проведеного дослідження дозволяють сформулювати найбільш значимі результати роботи, які зводяться до наступних:

1. Проведене дослідження дозволило виділити ознаки, які характерні для виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників, а саме: 1) є різновидом господарсько-підприємницької діяльності в аграрному секторі суспільного виробництва та має на меті виробництво товарної маси сільськогосподарської продукції; 2) виробничо-господарська діяльність в аграрному секторі економіки здійснюється спеціальними суб'єктами, тобто сільськогосподарськими товаровиробниками; 3) правове регулювання виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників здійснюється на підставі правових норм як загальних, так і спеціальних нормативно-правових актів; 4) виробничо-господарська діяльність аграрних товаровиробників пов'язана з біологічними процесами вирощування продукції, яка може споживатися як в сирому так і переробленому вигляді, а також використовуватися на нехарчові цілі; 5) залежність виробництва від природно-кліматичних умов; 6) виробничо-господарська діяльність аграрних товаровиробників пов'язана із природокористуванням, в першу чергу – земель сільськогосподарського призначення; 7) основним показником ефективності виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників виступає рентабельність; 8) необхідність забезпечення належного рівні сільськогосподарської продукції.

2. Спеціалізацію виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників можна розглядати як один із важливих способів підвищення ефективності аграрного виробництва. Це, насамперед, пов'язано з тим, що за допомогою спеціалізації товаровиробники можуть впроваджувати досягнення науково-технічного прогресу, новітні технології виробництва

сільськогосподарської продукції, раціонально використовувати агрокліматичні умови, матеріально-технічні та трудові ресурси тощо.

3. Правові норми, що регулюють суспільні відносини у сфері аграрного виробництва та спеціалізації виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників, закріплені в нормативно-правових актах різного рівні та мають різну якісно виражену специфіку, яка обумовлюється особливостями сільськогосподарського виробництва.

4. Зроблено висновок, що правові основи захисту сільськогосподарських рослин охоплюють сукупність правових норм та заходів, що регулюють суспільні відносини з метою підтримання фітосанітарного правопорядку в Україні і спрямовані на захист сільськогосподарських рослин від шкідників, хвороб і бур'янів, а також від надмірної хімізації аграрного виробництва.

5. Обґрунтовано, що правове регулювання насінництва та розсадництва має на меті регулювання суспільних відносин, що пов'язані з використанням насіння і садивного матеріалу, забезпеченням його належної якості, підтриманням чистоти сорту, створення умов для розвитку вітчизняної системи насінництва.

6. На основі науково-теоретичних результатів дослідження зроблено висновок про те, що механізм правового забезпечення використання та охорони сільськогосподарських тварин зумовлює наявність нормативних актів щодо забезпечення дотримання суб'єктами аграрного виробництва ветеринарно-санітарних, профілактичних, санітарно-протиепідемічних та інших вимог, а також проведення попереджувальних заходів у сфері ветеринарно-санітарного та епізоотичного благополуччя сільськогосподарських тварин.

7. Пропонується вирізнити такі групи нормативно-правових актів, що стосуються галузі тваринництва: 1) нормативно-правові акти, що регулюють окремі виробництва продукції тваринного походження; 2) нормативно-правові акти, що регулюють охорону сільськогосподарських тварин; 3) нормативно-правові акти, що регулюють якість та безпечність сільськогосподарської продукції тваринного походження.

8. Проведений аналіз чинного законодавства у сфері виробництва молока, молочної сировини та молочних продуктів дозволяє визначити правові ознаки виробництва молока та молочних продуктів: 1) виробництво молока та молочних продуктів як різновид аграрного виробництва характеризується особливим суб'єктним складом; 2) наявність особливого об'єкту, на який спрямовано інтерес виробника молока та молочної продукції і споживача (молоко, молочна сировина, молочні продукти); 3) основним засобом виробництва виступають сільськогосподарські тварини (корови, вівці, кози, буйволиці, кобили); 4) наявність підвищених вимог до якості та безпечності молока, молочної сировини і молочних продуктів; 5) встановлення особливих вимог до пакування та маркування молока, молочної сировини і молочних продуктів; 6) підвищений державний інтерес до даного виду виробництва, який зумовлюється наданням державної підтримки виробникам молока, молочної сировини і молочних продуктів.

9. Зроблено висновок, що виробничо-господарську діяльність у сфері аквакультури слід розглядати як різновид підприємницької діяльності для якої є характерним наявність особливого суб'єктного та об'єктного складу та яка пов'язана із розведенням, вирощуванням, переробкою, реалізацією та охороною водних біоресурсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аграрне право України : підручник / В.З. Янчук, В.І. Андрейцев, С.Ф. Василюк та ін. ; за ред. В.З. Янчука. / 2-е вид., перероб. та допов. К. : Юрінком Інтер, 2000. 720 с.
2. Аграрне право України : підручник / В.М. Єрмоленко, О.В. Гафурова та ін. ; за ред. В.М. Єрмоленка. К. : Юрінком Інтер, 2010. 608 с.
3. Аграрне право України : підручник / за ред. О.О. Погрібного. К. : Істина, 2004. 448 с.
4. Бугера С. Концепція системи правового регулювання якості сільськогосподарської продукції в Україні. *Право України*. 2011. № 11-12. С. 183-188.
5. Бугера С. Правове регулювання якості сільськогосподарської продукції в процесі її виробництва. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 12. С. 111-114.
6. Власенко Ю.А. Деякі аспекти державної політики щодо забезпечення біологічної безпеки України. *Актуальні проблеми становлення і розвитку права екологічної безпеки в Україні* : матеріали науково-практичного круглого столу, (28 березня 2014 р., м. Київ, КНУ імені Тараса Шевченка). Чернівці : Кондратьєв А.В. 2014. С. 91-95.
7. Водний кодекс України : Закон України від 06.06.1995 р. № 213/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 24. Ст. 189.
8. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст. 144.
9. Гребенюк М. Правове регулювання аквакультури як складової системи забезпечення продовольчої безпеки. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 10. С. 48-51.
10. Данилець О. Чого може навчити українців принц Уельський. *Урядовий кур'єр*. 2016. 17 березня (№ 51). С. 6.

11. Єрмоленко В.М. Правове регулювання рослинництва. *Аграрне право України* : підручник / за ред. В.М. Єрмоленка. К. : Юрінком Інтер, 2010. С. 310-341.
12. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3-4. Ст. 27.
13. Коваленко Т. Насінництво та розсадництво в Україні: новели правового регулювання. *Юридичний вісник України*. 2016. 23-31 грудня (№ 51). С. 18-19.
14. Коваленко Т.О., Марченко С.І. Правове регулювання господарської діяльності в агропромисловому комплексі України : навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 296 с.
15. Ковальчук С.Я., Оверковська Т.К. Економіко-правові аспекти екологізації аграрного виробництва в Україні : монографія. Вінниця : ПП «ГД Едельвейс і К», 2013. 346 с.
16. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446.
17. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X : офіц. текст. Київ : Парламентське вид-во, 2002. 164 с.
18. Кондратьєва К.А. Правове регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2013. 20 с.
19. Конституція (Основний Закон) України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
20. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341- III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

21. Лушпаєв С. Правове регулювання відносин із виробництва рослинницької продукції в аспекті продовольчої безпеки України. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 10. С. 69-72.

22. Насінництво й насіннезнавство польових культур / за ред. М.М. Гаврилюка. Київ : Аграрна наука, 2007. 216 с.

23. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ : Кантон А.С.К., 2003. 1104 с.

24. Оверковська Т. Правові ознаки органічного виробництва сільськогосподарської продукції в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 11. С. 94-98.

25. Оверковська Т.К. Особливості правового режиму земель сільськогосподарського призначення в Україні. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 4. С. 72-83.

26. Оверковська Т.К. Правове регулювання аквакультури. *Розвиток освіти, науки, економіки в умовах інтеграційних процесів* : зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Вінниця, 20 квітня 2017 р.) / редкол.: ВННІЕ ТНЕУ. Тернопіль : Крок, 2017. Т. 1. Ч. 2. С. 76-78.

27. Оверковська Т.К. Правові засади охорони земель від забруднення та псування в Україні : монографія. Вінниця : ПП «Едельвейс і К», 2010. 220 с.

28. Основні засади (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21.12.2010 р. № 2818-VI. Урядовий кур'єр. 2011. 9 лютого (№ 6).

29. Пащенко О.В. Тенденції розвитку світового ринку молока. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: економіка, аграрний менеджмент, бізнес*. Київ, 2011. Вип. 168. Ч. 1. С. 72-74.

30. Положення про Державне агентство рибного господарства України : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2015 р. № 895. *Офіційний вісник України*. 2015. № 90. Ст. 3018.

31. Положення про Державну службу України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів : затверджене постановою Кабінету Міністрів від 02.09.2015 р. № 667. *Офіційний вісник України*. 2015. № 73. Ст. 2402.

32. Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України : затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 25.11.2015 р. № 1119. *Офіційний вісник України*. 2016. № 2. Ст. 68.

33. Порядок проведення державних випробувань, державної реєстрації та перереєстрації, видання переліків пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.1996 р. № 295. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show//756-2015-п>

34. Правила транспортування тварин : затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 16.11.2011 р. № 1402. *Офіційний вісник України*. 2012. № 8. Ст. 294.

35. Про аквакультуру : Закон України від 18.09.2012 р. № 5293-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 43. Ст. 616.

36. Про бджільництво : Закон України від 22.02.2000 р. № 1492- III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 21. Ст. 157.

37. Про ветеринарну медицину : Закон України від 25.06.1992 р. № 2498-XII (в редакції від 16.11.2006 р. № 361-V). *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 5-6. Ст. 53.

38. Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції : Закон України від 14.01.2000 р. № 1393- XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 12 . Ст. 95.

39. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини : Закон України від 03.09.2013 р. № 425-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 20-21. Ст. 721.

40. Про господарські товариства : Закон України від 19.01.1991 р. № 1576- XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 49. Ст. 682.

41. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 49. Ст. 527.

42. Про деякі питання реалізації Закону України «Про карантин рослин» : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.05.2007 р. № 705. *Офіційний вісник України*. 2007. № 37. Ст. 1459.

43. Про дитяче харчування : Закон України від 14.09.2006 р. № 142-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 44. Ст. 433.

44. Про затвердження Переліку максимально допустимих рівнів небажаних речовин у кормах та кормовій сировині для тварин : наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 19.03.2012 р. № 131. *Офіційний вісник України*. 2012. № 29. Ст. 1081.

45. Про затвердження Положення про державну реєстрацію кормових добавок, преміксів та готових кормів : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.11.2007 р. № 1349. *Офіційний вісник України*. 2007. № 89. Ст. 3273.

46. Про затвердження Положення про Єдиний державний реєстр тварин : наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 25.09.2012 р. № 578. *Офіційний вісник України*. 2012. № 79. Ст. 3217.

47. Про затвердження Положення про комісію та форми довідки про надходження екологічно чистого молока для виготовлення дитячого харчування на молочній основі : наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 20.11.2012 р. № 717. *Офіційний вісник України*. 2012. № 99. Ст. 4033.

48. Про затвердження Порядку видачі експлуатаційного дозволу для потужностей (об'єктів) з виробництва, переробки або реалізації харчових продуктів : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.05.2007 р. № 71. *Офіційний вісник України*. 2007. № 37. Ст. 1466.

49. Про затвердження Порядку використання тварин у сільському господарстві : наказ Міністерства аграрної політики та продовольства

України від 25.10.2012 р. № 652. *Офіційний вісник України*. 2012. № 91. Ст. 3703.

50. Про затвердження Порядку відшкодування майнової шкоди (збитків), завданої особам внаслідок запровадження карантину (карантинних обмежень) тварин або у зв'язку з проведенням процедур і робіт щодо ліквідації особливо небезпечних (карантинних) хвороб : Постанова Кабінету Міністрів України від 31.10.2012 р. № 1003. *Офіційний вісник України*. 2012. № 83. Ст. 3358.

51. Про затвердження Порядку реєстрації осіб, які здійснюють господарську діяльність, пов'язану з виробництвом та обігом об'єктів регулювання : наказ Міністерства аграрної політики України від 21.11.2006 р. № 690. *Офіційний вісник України*. 2006. № 50. Ст. 3349.

52. Про затвердження форми Акту про вилучення сільськогосподарських тварин з метою їх знищення або забою при ліквідації особливо небезпечних (карантинних) хвороб : наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 12.04.2017 р. № 207. *Офіційний вісник України*. 2017. № 43. Ст. 1358.

53. Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 06.04.2000 р. № 1645-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 29. Ст. 228.

54. Про захист рослин : Закон України від 14.10.1998 р. № 180-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 50-51. Ст. 310.

55. Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України від 21.02.2006 р. № 3447-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 27. Ст. 230.

56. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 р. № 959-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 29. Ст. 377.

57. Про ідентифікацію та реєстрацію тварин : Закон України від 04.06.2009 р. № 1445-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 42. Ст. 635.

58. Про карантин рослин : Закон України від 30.06.1993 р. № 3348-ХІІ (в редакції від 19.01.2006 р. № 3369-ІV). *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 19-20. Ст. 167.

59. Про молоко та молочні продукти : Закон України від 24.06.2004 р. № 1870-ІV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 47. Ст. 513.

60. Про насіння і садивний матеріал : Закон України від 26.12.2002 р. (в редакції від 02.10.2012 р.) № 411-ІV. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 42. Ст. 585.

61. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2014 р. № 442. *Офіційний вісник України*. 2014. № 74. Ст. 2105.

62. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів : Закон України від 23.12.1997 р. № 771/97-ВР (в редакції від 22.07.2014 р. № 1602-VII). *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 41-42. Ст. 2024.

63. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою : Закон України від 09.02.2012 р. № 4391-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 41. Ст. 491.

64. Про охорону прав на сорти рослин : Закон України від 21.04.1993 р. (в редакції від 17.01.2002 р.) № 2986-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 23. Ст. 163.

65. Про пестициди та агрохімікати : Закон України від 02.03.1995 р. № 86/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 14. Ст. 91.

66. Про племінну справу у тваринництві : Закон України від 15.12.1993 р. № 3691 – XII (в редакції від 21.12.1999 р. № 1328-XIV). *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 6-7. Ст. 37.

67. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16.06.1992 р. № 2456-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 34. Ст. 502.

68. Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів : Закон України від 08.07.2011 р. № 3677-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 17. Ст. 155.

69. Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них : Закон України від 06.02.2003 р. № 486-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 15. Ст. 107.

70. Про сільськогосподарську кооперацію : Закон України від 17.07.1997 р. № 469/97-ВР (в редакції від 20.11.2012 р.). *Юридичний вісник України*. 2013. 26 січня-1 лютого. (№ 4).

71. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2013 р. № 806-р. *Офіційний вісник України*. 2013. № 83. Ст. 3088.

72. Скірський І.В., Світлак І.І., Сухоребра Т.І. Адміністративна відповідальність за порушення правил полювання та рибальства : монографія. Вінниця : ПП «ТД «Едельвейс і К», 2012. 432 с.

73. Цюцик О.В. Щодо організаційно-правових форм сільськогосподарських товаровиробників. *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин в Україні* : зб. наукових праць за результатами Міжнар. наук. - практик. конф. (м. Хмельницький, 14-15 травня 2010 р.). Хмельницький : Вид-во ХУУП, 2010. С. 192-195.

74. Шовкун Ю. Проблеми правового регулювання та визначення аквакультури. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 2. С. 32-35.

75. Шуляк А. АВМ: потрібно встановити особливі вимоги щодо маркування і реалізації молоковісних продуктів. *Реклама на село*. 2017. 22 червня (№ 25). С. 5.

76. Калетнік Г.М., Козловський С.В., Кіреєва Е.А., Підвальна О.Г. Управління регіональною продовольчою безпекою в умовах економічної нестабільності : монографія. Вінниця : Меркьюрі Поділля, 2015. 252 с.